

ЕКОНОМИСТ

Год. V.

Март 1925.

Број 3.

РАСПРАВЕ

Земљораднички синдикат.

од Драгољуба Јовановића.

Удруживање сељака у одбранбене организације сасвим је новог датума. Ма да се с правом може говорити о природном нагону човековом да се удружује са људима који су му блиски по послу и по интересима, занимљиво је да професионално и сталешко удруживање претпоставља известан ступањ развијености који још не срећемо на селу. Док у другим гранама привреде већ одавно налазимо извесно стручно представништво — које је у Средњем Веку дошло до најбољег изражаја у еснафима — у земљорадњи немамо такво представништво пре друге половине 19. века. То се објашњава специјалним карактером сељачког насеља, његовом растуреношћу, и извесним противречним интересима које сваки домаћин осећа и који доминирају о најопшти интерес свих становника једног села.

Већ у 18. веку налазимо у појединим земљама извесне сељачке организације, али оне немају никакав економски а још мање сталешки и одбранбен карактер. Доцније се почињу јављати задруге (кооперативе) али без икаквог поремећаја у приватним газдинствима, чак без великог директног утицаја на вођење саме привреде. Људи се састају ради забаве, весеља и поуке, али у економском погледу осећају строго затворени један другоме. Љубоморно чувају своју независност. Партикуларистички дух остаје нетакнут.

У последње време, пољопривредници се почињу удруживати, и то најпре крупни поседници, затим и сами сељаци

и сеоски радници. Ствара се један нарочити облик удруживања, *земљораднички синдикат*. Он нас занима зато што представља неке сличности са варошким синдикатима, послодавачким и радничким, и који се трансформише у смислу оне врсте привредног удружења које ће изгледа, бити тип економске организације произвођача.

Док су остале слободне сељачке организације чисто просветног и само донекле привредног карактера, и док се те организације шире како међу чисто сеоским становништвом, тако и међу мешовитом становништвом, па чак и у вароши, *сељачки синдикати* имају сталешки, скоро професионални карактер. Они обично скупљају земљораднике исте имовне моћи, обично, или велике сопственике, или мале сопственике, или пак само сељачке раднике. Према томе они имају скоро сасвим одређен сталешки карактер. У томе личе много на професионалне организације у вароши, на радничке, послодавачке или трговичке синдикате.

Земљораднички синдикати појавили су се прво у *Француској*. Француска земљорадња носи печат синдикализма више него ма која друга. До Револуције, нису тамо постојала никаква удружења на селу, док су у вароши постојали еснафи. Еснафи су значили такав притисак, таква стега за привредни живот, толико су ометали развој привредне енергије, толико су спутавали приватну иницијативу, да се одмах у почетку Револуције осетила потреба да се ти ланци скину.

Већ прве године после Револуције укинута су еснафи, законом од 17. марта 1791. године. Један од најважнијих закона у историји привреде уопште, нарочито у историји социалног законодавства у Француској, јесте закон који носи назив „Loi Chapelier“. Он укида све професионалне организације и забрањује да се удружују људи који имају исту професију, ради одбране своје професије или ради организирања професионалног рада: другим речима забрањује, да се занатлије, сељаци или радници удружују у намери да се договарају о организацији свога посла или да бране своје професионалне интересе.

Како нам данас звуче чудновато те речи, да се људима забрањује право које је данас елементарно у појму слободе: не могу се скупити више од 20 људи ради договора о про-

фесионалном погледу, без одобрења полиције. То законодавство, које изгледа страховито данас, трајало је у Француској врло дуго, и тек су законом од 1884. године прописана правила по којима се људи могу удруживати. У праву удруживања се и састоји у главном слобода. У име каквог је онда принципа Француска Револуција укинула слободу удружења? Кад су тражили да се укину еснафи, кад су тражили да се забране професионална удружења, револуционари су то чинили у име индивидуалне слободе. Видимо дакле да се истицањем једне слободе сузбија друга слобода, и видимо како, — и то ће бити највећа поука коју ћемо извући из историје 19. века, — оно што се некада сматрало ропством, данас постаје баш гаранција за слободу. Слобода се може огарантовати људима једино на тај начин, што ће се допустити удруживање. Индивидуална слобода је празна реч, ако није омогућено људима, да је бране својим професионалним и различитим другим организацијама. Оно у чему су револуционари видели сметњу, то постаје данас гаранција слободе.

Још је карактеристичније за нас да констатујемо да, у пркос закона *Chapelier*, налазимо у Француској кроз цео 19. век многобројна удружења. А године 1881, три године пре закона о удруживању, видимо 288 професионалних радничких синдиката са 75.000 чланова, 315 земљорадничких синдиката. Видимо на тај начин колико су факта јача од свих прописа. Људима је било нужно да се удружују, и они су се удруживали. Отуда се и данас, после светског рата, могло с правом да говори о читавој „побуни факата против закона“¹⁾ Тако видимо да су се факта бунила већ у 19. веку, а то је епоха кад су највише цветала та слободна удружења.²⁾ Тако се десило да су у ствари удружења постојала, и пре њихове правне регламентације.

Закон од 21. марта 1884. године дао је законску базу професионалним савезима или синдикатима. Од тада професионални покрет почео је наравно да се још више развија. 1890. године имамо 648 земљорадничких синдиката са 234.234

¹⁾ Morin, професор правн. факултета у Montpellier-у: *La révolte des faits contre le Code*. Paris, 1919.

²⁾ Раднички синдикати, пре 1884., имали су мање борбен карактер него данас. Бавили су се нарочито узајамним потпомагањем.

чланова. 1900. године имамо 2069 синдиката, са 512.794 чланова. Пред сам рат, 1914. године, имамо 6667 синдиката, са 1,029.727 чланова. Већ видимо да се аграрни синдикализам необично много развио: у једној земљи која има 39 милиона становника налазимо преко милион сељака, организованих само у синдикатима, а да не говоримо о другим слободним удружењима и о задругама.

Каква је улога тих земљорадничких синдиката? Пре свега, они предузимају и помажу експерименте, опите који имају за циљ да увећају производност земљишта; испитују које су машине најбоље и за коју врсту земљишта, које оруђе је погодно за поједине врсте експлоатације. Једном речи, њима је циљ да увећају целокупан принос од жетве. Други циљ, и тиме се синдикати највише приближују слободним сељачким удружењима, јесте образовање и просвећивање чланова најразличитијим средствима. Затим, они купују алате и машине, — и то их приближује задругама, — које продају својим члановима, или пак дају на послугу. Исто тако, земљораднички синдикати организују тако зване техничке и правне консултације. Они имају једног свог специјалиста, инжињера, правника, адвоката, који је нарочито узет да члановима даје разне савете техничке и правничке природе. Тако, кад сељаци имају некакав спор пред судом они могу доћи бесплатно или бар јевтино до обавештења. Тако исто могу да се по ниску цену користе једним инжињером у питању парцелисања земљишта, и т. д.

Не треба губити из вида да су установе које овде описујемо занимљиве нарочито због тога, што могу кориговати дејство величине поседа на жетвени принос. Испитивањем респективне вредности великог и малог поседа долази до закључка, да велики посед има извесних преимућстава, али тако исто да мали посед, под извесним околностима, често пута достиже па чак и превазилази велики посед у погледу приноса. Установе сличне земљорадничким синдикатима имају за циљ, да малу својину или средњи посед оспособе за конкуренцију са великим поседом, да ситног сељака оспособе за већу производњу.

Земљораднички синдикати, осим поменутих послова, приређују различите *конкурсе, изложбе*, на којима се појављују

сви они који хоће да конкуришу са својим производима: своју стоку, траву, живину, голубове и т. д. и онај који покаже најбољи резултат добија награду. То је вештачки начин да се сељак охрабри на посао. То има и другу добру страну, што ће они који дођу да посете изложбу видети пуно изврсних производа земљорадње и сточарства и покушати да их и сами добију на своме имању. Чланови синдиката могу из расадника узимати разно дрвеће које затим пресађују у својим баштама и воћњацима. Ови синдикати имају за циљ исто тако *узајамно помагање*. Дају се извесни улози, из којих се доцније даје помоћ за случај болести или смрти. У томе се земљораднички синдикати приближују радничким синдикатима, којима је у почетку био главни предмет узајамно помагање у несрећи,

Оно што у тим синдикатима може имати највећег интереса за политику и социологију јесте што они имају за циљ и за дејство да одвајају интересе земљорадника, да их спецификују, да их ближе одређују. Они особито брижљиво истичу интересе сељака, интересе села и стављају их на супрот интересима вароши.

И ако су слични радничким синдикатима из вароши, они имају своје специјалне карактеристике. Док се у вароши радници удружују према *занату*, према професији, овде налазимо сељаке, који припадају може се рећи сви једној професији. Одиста, у земљорадњи још нема разних посебних професија као што је то случај у индустрији где разликујемо железничаре, кројаче, обућаре и т. д. У земљорадњи још се није извршила стручна диференцијација.

Затим, у вароши се људи удружују у синдикате као у *класна* удружења, док синдикати на селу не садрже чланове једне класе већ у једном истом синдикату често налазимо и велике поседнике и њихове раднике. Баш у томе и јесте компликација која произилази из целе земљорадничке економије: док у вароши имамо прилично сређене односе, дотле је у селу све испреплетано, и врло је тешко наћи се. Ту имамо неколико друштвених класа које се још непрестано додирују. Све владе, а нарочито владе са демократским идејама, гледају да фаворизирају удруживање на селу, јер им се чини да је то начин да се изврши тако звано мирење класа. Велики со-

циални значај земљорадничких синдиката треба да буде у томе, што они представљају на неки начин слогу класа, док синдикати у вароши представљају борбу класа. Ми нећемо улазити у стварну вредност ове аргументације. Довољно је да констатујемо какве су карактеристике земљорадничких синдиката. Они нису ни чисто класни, ни чисто професионални, јер не садрже људе који припадају искључиво једној класи или једној професији. То истовремено чини њихову слабост, је су ту људи који у ствари немају многе заједничке интересе, али то чини и њихову снагу, јер сваки сељак има нешто што му је заједничко са другим сељацима, у првом реду друштвени однос који га ставља испод варошана као таквих.

Трећа карактеристика земљорадничких синдиката јесте у томе што они *уширу њуи задругарсџву*. Преко синдиката, сељаци се све више приближују кооперативама, које ће апсорбовати саме синдикате, учинити их непотребним: оне ће усисати у себе све функције које су с једне стране вршила разна слободна удружења, а с друге стране земљораднички синдикати. Они покушавају да осигуравају чланове од пожара, а са прилично успеха оснивају различите кошеве и магацине. Они у сваком селу где постоје подижу магацине, где се чува роба свакога члана посебице, одвојено. Заједница је у томе што се све чува ипак под заједничким кровом. Међутим у кооперативама роба свих чланова се помеша.

Најзад, земљораднички синдикати донекле чак замењују кооперативе и чине их излишним, у томе смислу што и они врше разне набавке и друге задружне послове. Баш за то што чине средину између чисто приватне привреде и кооперативе, они често пута више годе људима. Због тога видимо да и данас они имају много животности и ако кооперативе представљају теориски један виши тип организације. Синдикати остављају више маха личној делатности, слободној иницијативи. Зато су они можда у Француској, земљи друштвеног и привредног индивидуализма далеко развијенији него кооперативе, које претпостављају један минимум социалног духа. Овај је пак у Француској врло слаб, нарочито код сељака.

Да би слика о земљорадничким синдикатима била јаснија навешћемо, примера ради, један велики земљораднички син-

дикат, који више није ограничен на једно село, па ни на један округ, него је постао на неки начин земаљски, обухватио је целу француску земљу. То је „Централни Савез Француских Земљорадничких Синдиката“. Он је основан као такав недавно, 1922. године, и јавља се са једним великим програмом, који је за нас врло интересантан, јер обухвата све оно што смо напред изложили, и који чак покушава да буде нешто више и од синдиката и од кооператива, а по готову нешто више него једно обично слободно сељачко удружење. Тај Централни Савез Француских Сељачких Синдиката има пре свега један социалан програм.

У том *социалном програму* истиче се пре свега професионално осигурање сељака. То је најновија појава у економском животу, да се и средњи сталеж осигурава. Док данас код нас постоји само осигурање радника, дотле у другим земљама почиње да се уводи осигурање сељака, занатлија, једном речи средњих класа. У социалном програму истиче се још помоћ члановима, организовање болница. Затим примећујемо једно велико питање, које на први поглед премаша њихов програм, то је радничко питање на селу. Затим имамо организовање клубова, какве смо до јуче налазили само у Америци, и такође организовање јавних предавања, светковина и т. д. Већ видимо како се оцртава план једне сељачке доктрине, и та ће доктрина можда послужити и у самој Француској за базу једном великом сељачком покрету, у облику политичке странке или како било друкчије.

Технички програм централног савеза обухвата прибирање података и вршење разних анализа, сва могућа техничка испитивања, организовање сеоског кредита. Сад налазимо одједанпут на стварање магацина где се продају земљораднички производи. Има се уз то извршити осигурање од ватре, града и поплаве, унапређење коњске расе, унапређење шумарства. Тај технички програм очигледно је прилично нескроман. Али кад знамо да је ово један Савез који броји скоро 2 милиона чланова, морамо признати да тај програм неће остати само мртво слово.

Најзад долази *економски и просветни програм*. пољопривредна настава, отварање школа, отварање Народних Университета на селу, у којима ће учити сељаци који ће и даље

остати сељаци, по примеру скандинавских Народних Университета. Затим имамо организацију конференција по селима, подизање лабораторија за научну земљорадњу, организовање правничке и техничке помоћи.

Таквих синдиката и савеза синдиката било је у Француској и раније. Већ 1886. године основан је Централни Савез Земљорадничких Синдиката, који је 1921. године имао око себе преко 3.000 синдиката, 27 обласних савеза са 800.000 чланова. Тај Савез спојио се са другима, и тако је образован онај о коме смо горе говорили.

У Белгији наилазимо на извесне земљорадничке лиге, које су у ствари синдикати 1920. год., таквих лига било је 1041, са 55. 769 чланова. 1922. год., налазимо масу специјалних синдиката за сточарство, за живинарство, за пчеларство и за вртарство.

У Швајцарској, 1910. год. било је 557 земљорадничких синдиката са 48.469. чланова. Сви ти синдикати су у ствари претече кооперативизма. У неким земљама они делају упоредо са кооперативама, у другим, кооперативе успевају да их замене, ако не да их сасвим потисну.

У Немачкој, исто тако организују се земљораднички поседници особито као послодавци. Пре светскога рата, њихове организације имале су као једини циљ сталешку узајамну помоћ (пруске Landschaft-е створио је сам Фридрих Велики). Али мало по мало, нарочито после рата, оне су се претвориле у борбена оруђа против радника на селу. Кад су се пак укинула сва ограничења која су отежавала удруживања сељачких радника, почели су се стварати моћни послодавачки савези, уједињени у „Царевински Савез немачких земљорадничких и шумарских послодавачких организација.“ Циљ овога Савеза је: заштита заједничких послодавачких интереса, одржавање добрих односа између послодаваца и радника, одбрана од неправичних захтева ових последњих, заступање земљорадничких интереса пред властима и у земљорадничким коморама, помагање чланова саветом и делом приликом радничких покрета. За поправљање надница, чланови не смеју узимати у службу раднике који су од другог члана отпуштени без повољног мишљења, одређивање заједничких услова рада у целој земљи.

Број таквих Савеза износио је 1921 године Царевинских 28 и 7 земаљских.

У Аустрији налазимо нешто слично, али ту синдикална организација сељака у ствари није једна народна установа, него пре једна установа више полузваничног карактера, која не ниче из народа већ долази одозго.¹⁾ Савез Пољопривредника који је у Аустрији основан 1893. год., има за циљ не само пропаганду, него и стваран чисто привредан рад. Он има један опсежан програм који задире у саме основе државне политике: ту село не само тражи да буде на равној ноzi са варошима, него често пута захтева да заповеда и диригује самим државним пословима.

Као прва тачка програма тога великога савеза јесте слабљене сељакове зависности од цена на светском тржишту. Тај савез хоће ни више ни мање него да помоћу државне политике учини да цене у Аустрији не зависе од цена земљорадничких производа у свету. Кад се излази са таквом паролом, несумњиво је да се онда има амбиција утицати и на доношење Закона о царинама. на порезивање саме земље, итд. то значи једном речи скретање читаве државне политике на једну страну.

У погледу уређења пореза с обзиром на положај пољопривреде. Савез иде такође врло далеко: само што не тражи ослобођење земље од порезе.

Трећа тачка у томе претенциозном програму аустријских земљорадничких синдиката јесте уређење пољопривредног кредита: оснивање кооперативних организација.

Четврта тачка: стварање читавог аграрног права на основу сличног немачког права.

Пета тачка: развијање задругарства.

Шеста тачка: позитивно помагање пољопривредника, тиме што ће се развијати споредне радиности, што ће сељаци поред земљорадње радити и друге послове, и на тај начин попуњавати своју годину рада и прихода у колико не буду ангажовани у самој земљорадњи.

Седма тачка: подизање железница и израда специјалних железничких тарифа с обзиром на интересе земљорадника.

¹⁾ У Тиролу се, 1922. год., увео у праксу један дотада непримењивани закон од 1902. год., о обавезним сељачким задругама.

Тај програм није био само празно слово на хартији, пошто је то друштво имало врло велики утицај на политику Аустрије. Може се поуздано мислити, да су у великом царинском рату који смо ми имали са Аустријом, због нашег увоза и извоза, ти велики пољопривредни савези утицали много на политику Аустро-Угарске монархије. Ми налазимо, одиста једну занимљиву тачку у програму поменутог Савеза, контролу над увозом стоке. Они су имали да одређују да ли ће се наше свиње увозити живе или заклане, да ли ће преглед бити код нас на граници или у Пешти. Такође, у њиховом програму била је забрана берзанске трговине са земљорадничким производима.

*

После рата привредно организовање сељаштва почиње добијати један нов карактер, и оно даје нашем времену један нарочити печат. Земљорадници почињу увиђати потребу да се организују сталешки, стручно. Они се мало по мало ослобођавају индивидуалистичког и партикуларистичког духа који је обележавао психологију сељака и од њега чинио један статички, непомичан, конзервативан и реакционаран елеменат. Рат је прошао преко поља и села, и убио је много од ранијег анархичног индивидуализма. Велике буре које су прегрмеле преко глава, пробудиле су једно *осећање солидарности* о коме раније није могло бити речи. То важи не само за богате сељаке, који су данас много свеснији својих интереса, већ и за најамње раднике у земљорадњи, који се нагло почињу организовати, нарочито у Француској. Разумљиво је, што су поседници земље дошли први до идеје о организацији: њихови социални ниво допуштао им је да се снађу у друштвеним односима и да виде своје праве потребе. Њих је, затим, много мање, и они се лакше окупљају у синдикате и савезе. Зато су могли доћи и до земаљске или националне организације у границама читаве једне државе.

Радничке организације на селу новијег су датума: њих управо нема пре почетка нашега века. Морао је да им претходи речит и поучан пример радничких синдиката у варошима. У Немачкој те организације су 1909 године добиле политичко и партиско обележје социалне демократије, док се 1912 године нису претвориле у хришћанско-социалистичке син-

дикате. Њихово развијање је било врло тешко. Разлози простора и психолошки узроци, каже Skalweit, спречавали су развијање синдиката на селу. „Земљораднички радници су растурени преко целе државе на милионима имања, и теже се организују него радници окупљени у варошким фабрикама. Затим то су најчешће неписмени и неуки људи, међу којима има необично много жена и младића, који чак и кад се нађу заједно у вароши више воле да остану изоловани. Социалистичке идеје наилазе код тог елемента врло рђав пријем, пошто сељачком раднику апсолутно недостаје пролетерски инстинкт“. Циљ његовог економског и политичког напора није диктатура пролетаријата, већ жеља да стекне сељачку егзистенцију, и зато се креће путевима који су сасвим супротни социализму.¹

Појмови су се, међутим, прилично изменили од светског рата на овамо. Рат је огромне масе мирних земљорадника, кренуо са села, и многе је одатле дефинитивно ишчупао. Одиста, примећено је велико напуштање села, и што је можда важније, одлучна промена у менталитету оних који су на селу остали. Као војници, сељаци су прошли села и градове, били на више фронтава, долазили у додир са најразличитијим елементима, видели пуно нових ствари, читали новине или суушавали вести из целог света. Одмах после рата, мешање варошких и сељачких радника било је веће но икад. Под утицајем револуционарних идеја, у Немачкој и у Аустрији, сеоски радници почели су се удруживати јаче него раније.

Број чланова Немачког Савеза Земљоделских, шумарских и виноградарских радника и радница снажно је порастао док се доцније није претворио у *Dentscher Landarbeiterverband* (Савез Немачких сеоских радника).

Друга једна слична организација „Централни Савез шумарских, земљоделских и виноградарских радника“ (доцније *Centralverband der Landarbeiter*) који је обележен Хришћанско—Националним идејама, показује много мањи број чланова. Оба ова Савеза признају штрајк као своје борбено средство. Само док први Савез употребљава штрајк за све циљеве (па дакле и политичке, други се зауставља на економским циље-

¹ Цит. у *Agrarpolitik* од Dr. Hermann Schullern—Schrattenhofen, стр. 240, Jena, Fischer, 1924. Вид. такође 241—242.

вима. У Немачкој постоји и један трећи Савез те врсте („Reichslandarbeiterbund“), који се раније звао „Deutscher Landarbeiterbund“, и чији једини циљ је постизање мира и споразума између радника на послодаваца. Поред ових организација, постоји читав низ других, од којих је најважније удружење Баварских католичких слугу.

Сви ови синдикати имају једно политичко обележје. У главном, они стоје под утицајем социалне демократије, и њој дају једну несумњиво велику политичку снагу. Данас се, међутим, почињу јављати и непартиски синдикати на селу, као реакција на партизанство старих. До те реакције нарочито је довео покушај комуниста да се увуку унутра и те синдикате искористе за своје чисто превратничке намере. У сваком случају, појава радничких синдиката на селу, значила је за Немачку и за друге земље где их има, несумњиво унапређивање самога села као целине. Тиме се село на неки начин урбанизовало. То се може сматрати као рђава ствар, али је промена наступила и о њој се мора водити рачуна.

Године 1919, слободни синдикати земљоделских радника бројали су у целом Немачком Царству 266.000 чланова, а на крају исте године попели се на 625.000. Идуће године 1920., број чланова био је 696.000 и 680.000. Хришћански синдикати имали су на крају 1919 године 78.000 а на крају 1920-97.000 чланова. Слободан Landarbeiter - Verband, (комунистички), бројао је 24.500 чланова, економско помирљиви Reichslandarbeiterbund 97.000, а баварски католички савез (у 1919) 30.000 чланова.

У другим европским државама постоје такође синдикати земљоделских радника, и то: у Француској, (нарочито на Југу Француске и у областима Пиринеја и Ланда), у Енглеској, Аустрији, Шведској (нарочито шумарски радници), Данској, Холандији, Белгији, Италији, итд. Синдикати на селу су више или мање развијени, како где.

Није чудо што се 1920. дошло на мисао да се оснује једна интернационала тих синдиката. У Амстердаму, на интернационалном Конгресу радника земље, основана је Интернационала федерације Радника Земље која је социјалистички ориентисана, и у коју су приступиле, поред немачког Landarbeiterverband-a, све горе набројане земље осим Француске.

„Нужан услов за пријем у федерацију је признавање основног програма радничке Интернационале“. Као битан захтев истакнута је мисао социјализације земље.

На супрот овој социалдемократској организацији, образован је 1921 године у Кобленцу међународни Хришћански „Савез Радника Земље“.

Најзад ваља поменути, што се тиче односа између послодавца и радника на селу у Немачкој, да се у последње време почињу стварати органи за регулисавање тих односа. Паритетне комисије, т. зв. „Arbeitsgemeinschaften“, које имају за циљ да омогуће споразум у свима питањима рада, „нарочито припремањем, закључивањем и спровођењем тарифних уговора.“ Сви сукоби долазе најпре пред једну инстанцу за изравнање, без чије претходне интервенције се не може објавити ни штрајк ни избацавање с посла. Истом циљу има да служе „Betriebsräte“, или фабричка већа, створена законом од 4. фебруара 1920, и која се проширују на земљорадњу, са врло мало успеха, у осталом.

✱

Односи на селу бивају, види се из нашег излагања, све сложенији. Не могу се сељаци више сматрати као једна аморфна маса. На селу се почиње водити читава класна борба слична оној коју у варошима налазимо већ неких 50-70 година. И ту је сада реч о послодавцима и најамницима који се организују у борбене одреде, о синдикатима, савезима синдиката, и интернационалном иступању. О свима тим новим појавама ваља водити озбиљног рачуна, јер село улази у један нов и врло интензиван живот. Целокупна политика сваке модерне државе мораће се руководити новим потребама села. А социјална политика, чије су искључиве области до сада биле вароши, и то велике индустриске и трговачке вароши, стиче једно ново подручје. Не чуди нас, отуда, што међународни Биро Рада у Женеви обраћа све већу пажњу у питањима земљорадње, и тражи да се прописи Вашингтонске Конференције о осмочасовном радном дану примене и на сељачке раднике. Тај захтев је можда за сада преран, али он је несумњиво у духу савремених тенденција земљорадње у свету.

У нашој земљи, постоји такође један прилично интересантан покрет земљорадника, нарочито у пречанским краје-

вима. Он је за сада ограничен с једне стране на велевласнике, с друге стране на задругарство. Ми још немамо правога замљорадничког синдикализма. У последње време почињу се удруживати произвођачи шећерне репе у Банату. Сви ти покрети, синдикални и задружни, код нас су још увек само локални и слабо повезани међу собом. Њих ипак ваља пратити будним оком, и допринети њиховој теориској и практичној оријентацији. Први корак томе јесте упознавање чињеница у другим земљама.

Јадранске железничке тарифе.

од М. Тодоровића.

У току последње две године проблем јадранских железничких тарифа био је предмет дискусије на неколико железничких конференција. По истоме питању закључене су, и две међународне конвенције — једна између Италије и Аустрије у јануару 1923, друга између наше Краљевине и Италије у августу 1924, — а постоји предлог, истакнут и марљиво подржан од Италије, да се сличне конвенције закључе и са Маџарском и са Чехословачком. С обзиром на значај који се овом питању придаје, и који оно, добрим делом, и заслужује, потребно је да се у нашој јавности о њему мало опширније проговори.

Проблем јадранских железничких тарифа постојао је и пре рата, као једна важна и значајна мера у оквиру аустроугарске Привредне Политике. У Привредној Политици бив. Аустро-Угарске Монархије била је и сувише јасно изражена тежња, да се фаворизира саобраћај преко Трста и Ријеке, т. ј. преко домаћих пристаништа, на штету, саобраћаја преко туђих пристаништа, а специјално на штету саобраћаја преко немачких пристаништа у Северном Мору. И у низу мера предузиманих у том циљу долазе и јадранске железничке тарифе, т. ј. специјалне тарифе са сниженим подвозним ставовима за робу која се увозила и извозила преко Трста и Ријеке.

Не улазећи у излагање тих предратних специјалних (снижених) железничких тарифа и њихова ефекта на развитак саобраћаја преко Трста и Ријеке, напоменућемо само две чињенице, које изгледа нам, могу послужити као погодна полазна тачка за оцену послератних јадранских тарифа.

Предратне јадранске тарифе имале су, као што је већ наглашено, за циљ: да фаворизирају саобраћај преко Трста и Ријеке, — и као такве оне немају ничега необичног. Мере ове врсте могли смо наћи пре рата — а тако исто и после рата — у свима државама: Немачка је фаворизирала саобраћај преко својих пристаништа, Француска преко својих; Италија преко својих; и т. д.

С друге стране, а у вези с овом чињеницом, мере за постигнуће горњег циља, долазе у оквир аутономне Привредне Политике, т. ј. Аустро-Угарска је донела специјалне јадранске тарифе аутономним путем, без споразумевања са трећим државама: те су тарифе засниване на једној уредби, а не на бази неког међународног уговора.

По свршетку рата — одн. као последица рата — питање јадранских тарифа улази у једну нову, мало необичну фазу.

Ново — повучена политичка граница одвојила је Трст и Ријеку од њихове трговачке сфере: Трст и Ријека ушли су у државну територију Краљевине Италије; њихове трговачке сфере у државну територију наше Краљевине, Маџарске, Аустрије, Чехословачке, а донекле и Немачке.

Услед овога, проблем фаворизирања саобраћаја преко тих пристаништа постаје компликованији, јер сада није довољна тежња и акција само оне државе, у чијој се територији та пристаништа налазе, већ и оних држава којима припада трстанска и ријечка трговачка сфера: — место аутономних аката настаје потреба за склапање међународних уговора.

Краљевина Италија, у чију су територију ушла поменута пристаништа, осетила је одмах ову потребу; и несигурна да ли ће државе у чијој су територији остале трговачке сфере Трста и Ријеке пристати на преговоре и споразуме у овом правцу, она је још на Конферинцији Мира, предузела кораке да олакша решење овога питања.

У том циљу унета је, по њеном предлогу, у Сен-Жерменски Уговор одредба чл. 312, по којој се Аустрија обвезала:

да ће на својим железничким линијама које излазе на Јадранско Приморје задржати исти режим који је био и пре рата.

Није можда без интереса нагласити, да је споменути чл. 312. у првобитној редакцији, т. ј. у првобитном пројекту познатом од стране Италије, био стилизован тако, да се обавеза о одржавању предратног железничког режима имала распрострети на *све пруге бивше Аустро-Угарске Монархије* (које излазе на Јадранско Приморје). И тек после протеста који је учињен с наше стране: да се нашој држави, као победиоцу, не могу наметнути сличне обавезе, — Италија је свела свој захтев на оне железничке пруге, које су остале у Аустрији (и Маџарској).

Цитирана одредба из Сен-Жерменског Уговора имала је, као што се и на први поглед даје констатовати, за циљ: да веже Аустрију, те да она и у будуће фаворизира свој саобраћај преко Трста и Ријеке, — дакле преко двају пристаништа, која су припала Италији.

Али, — као што се то често дешава — ова одредба није била довољно ефикасна да задовољи оне тежње због којих је донета. Уговорна обавеза: „да се одржи исти режим“, била је посве неодређена; било је тешко, управо немогуће, утврдити, шта се има обележити као „исти“ а шта као „измењен“ режим; исто тако недостојало је средство да се „Аустрија натера да одржава тај режим“; најзад се брзо констатовало, да у саобраћају преко јадранских пристаништа партиципирају, и то у даљој мери, и друге (а не само аустријске) железнице, — и као последица свега тога јавља се за Краљевину Италију потреба да „права која су јој само принципијелно призната у мировним уговорима ближе одреди и попуни новим уговорима са Аустријом и са другим заинтересованим државама“.

У том циљу она је ушла у преговоре, и као што смо већ нагласили, закључила до сада један железнички уговор са Аустријом (јануара 1923) и један са нашом Краљевином (августа 1924). Уз ове уговоре Италија је закључила и неколико конвенција „које се односе на регулисање Друштва Лужних Железница“, и које све имају исти циљ, на име: да упуте трговину наследних држава — преко трстанског и ријечког пристаништа.

Остављајући на страну уговор са Аустријом и конвенције о Јужним Железницама, ми ћемо овде изложити главније одредбе из уговора, који је наша Краљевина закључила са Италијом.

1. По чл. 1. уговора наша је Краљевина примила обавезу: да приступи Тарифној Унији о Јадр. Тарифама, која Унија постоји (или буде доцније постојала) под вођством Краљевине Италије.¹⁾

2. Улазећи у ту Унију наша Краљевина се обвезује: да заведе на својим железницама директне тарифе до јадранских пристаништа, са попустом од 30⁰/₀, просечно према својим локалним тарифама. Попуст 30⁰/₀ даје се за сву робу, која је именована у итало-аустријском уговору²⁾, а која иде, у *транзит*у преко наше територије, ка одн. од јадранских пристаништа.

3. Уговорне стране обвезују се, да ће ускоро закључити још један железнички уговор који ће имати за циљ: да заведе директне тарифе, опет са попустом од просечно 30⁰/₀, за саобраћај између јадранских пристаништа и појединих железничких станица на нашим пругама (чл. 5).

4. Подвозне цене, т. ј. укупан фрахт до разних јадранских пристаништа увек ће бити један и исти, ако разлика у дужини пута није већа од 10⁰/₀ (чл. 3).

5. Подвозне цене за све јадранске тарифе утврђују се у италијанским лирама.

Изнели смо кратку историју јадранских тарифа као и садржину нашег уговора са Италијом. Сада би нам још преостало да дамо оцену на тај уговор, т. ј. да изложимо његове добре и рђаве стране, — али пре но што пређемо на тај део, потребно је, изгледа нам, да нагласимо две-три чињенице које су значајне како по питање које третирамо, тако и по међународне преговоре у опште, а са Краљевином Италијом посебице.

¹⁾ За сада су у тој Унији: Италија, Аустрија, Чехословачка, и наша Краљевина.

²⁾ Списак обухвата сву збирну и кабасту робу из класе I, II, A, B, C. и још око 60 артикала — међу њима готово сви артикли, у којима наша Краљевина има вишак производње, које дакле извози.

Железнички споразуми, под именом тарифних споразума, постојали су и пре рата, али не као прави међународни уговори, већ увек као споразуми између дотичних (заинтересованих) железничких управа.

Разлог за ову форму, т. ј. овакав поступак лежао је у потреби већег еластичитета и лакших измена и допуна. Предпостављало се, да ова питања стоје под утицајем многобројних и разноврсних чињеница које су подложне честим променама, — и услед тога узета је форма, који дозвољава брзо и лако акомодирање према промењеним приликама. И дугогодишња пракса која се имала на овом пољу показала је, да је та форма споразума између железничких управа функционисала врло добро.

Сада, као што видимо, та се форма мења, и место ње долази један свечан међународни уговор.

Зашто је дошла ова измена?

Ако би човек марљиво проучио данашње економске прилике, он би морао доћи до закључка, да онај разлог, који је пре рата диктовао форму железничких споразума, данас важи *у још јачој мери но пре рата*: данашње економске прилике још су несређене, и промене у њима — које могу захтевати одговарајуће промене у железничкој саобраћајној политици — могу нас сваког дана изненадити.

Разлог за овај нови поступак може бити само код Краљевине Италије: за њу је цео проблем, као што ћемо доцније изложити, врло прост и не подлежи промени, — и с тим у вези она има интереса да и друге веже.

По нашем мишљењу ми нисмо имали никаква разлога да мењамо предратну праксу, у толико мање, што се она показала као врло добра: ми смо напустили нешто што је *добро*, и заменили га нечим, што је *сумњиво*.

С друге стране вредно је нотирати, да овај уговор, који је закључен *између наше и Краљевине Италије*, регулише транспорт робе, која припада не само Италији него и *прећим државама*. По чл. 1. и 2. уговора ми смо примили обавезу, да ћемо на нашим железницама давати тарифне повластице за робу туђег порекла и туђе дестинације (аустријска, чехословачка, итд.) која иде у транзиту кроз нашу територију.

И ово је једна аномалија, за коју не можемо наћи оправданих разлога. У уговору са Италијом ми смо могли регулисати само питање транспорта наше и италијанске робе, на име: (1) нашу међусобну трговину; и (2) извоз из једне у транзиту кроз област друге уговорнице. Што се тиче трећих држава, ово питање имало се регулисати у уговорима са дотичним државама, — те да за дате повластице добијемо од њих одговарајуће повластице за нашу робу, која иде у транзиту кроз њих.

Предратна саобраћајна политика имала је, овом погледу, богато искуство, и на основу њега врло лепо организовану практичну примену: у билатералним уговорима регулисавале су се тарифне повластице из међусобног промета; у мултилатералним уговорима, пак, она питања, која тангирају саобраћај између три и више држава.

Ако бисмо ову праксу применили на питање које дискутујемо, онда се имало поступити на следећи начин: уговор са Италијом имао се ограничити на узајамне повластице у нашем међусобном промету, и на извоз из једне у транзиту кроз ону другу уговорницу; а уз овај уговор имала је доћи једна конвенција, закључена између свих заинтересованих држава, којом би се регулисао железнички саобраћај за робу свих уговорних држава.

Да споменемо, најзад и један детаљ из италијанске преговорачке тактике, који заслужује да му се поклони достојна пажња.

Иницијатива за закључење овога уговора потекла је од Краљевине Италије, и то на један мало необичан начин.

Приликом преговора који су вођени прошле године између нас и Италије за закључење трговинског уговора, италијанска делегација поднела је једног дана, сасвим изненадно, предлог (уз већ готов пројекат) да се закључи и уговор о јадранским тарифама. Наша делегација, која је рачунала само са трговинским уговором, није била спремна за те преговоре¹⁾, — и она је одбила да преговара по једном питању које се није налазило у програму њеног рада. Али се на том одбијању није остало: наша Влада, „из обзира међународне

¹⁾ У саставу наше делегације није било ниједног железничког експерта.

куртоазије“, одлучила је да преговара и по том питању, — и тако је наша делегација, попуњена на брзу руку са два железничка експерта, ушла неспремна у преговоре и закључила уговор.

Шта је могло одлучити Краљевину Италију да употреби овакву, по нашем мишљењу недозвољену тактику? Шта је могло одлучити нашу Владу, да прихвати овај неуобичајени начин преговарања?

Одговор је врло прост. Краљевина Италија рачунала је — и та је рачуница несумњиво тачна — да ће много лакше спровести кроз уговор своје намере, ако нама, као другом саговорачу, не остави довољно времена да проучимо питање, управо онај цео комплекс питања о којима се воде преговори, — једном речју Италија је желела и у томе и успела, да нас увуче неспремне у преговоре.

Ми смо ушли у преговоре, као што рекосмо, из „обзира међународне куртоазије“; сматрало се за некуртоазно одбити или одложити преговоре, кад је она друга страна већ спремна и пројекат који ће послужити као база за преговоре.

Ми немамо претензија да расправљамо питања која долазе у оквир међународне куртоазије; али морам нагласити да је предратна међународна пракса оваква (и овима слична) *изненађења* обележавала увек као *недозвољена* и предлози „изненадно“ поднети, увек су одбијани одн. на неодређено време одлагани.

Сматрали смо за потребно да саопштимо овај детаљ из историје преговора, а из разлога, што Италија врло често примењује овакву тактику, на коју ми, колико ми је познато, нисмо никад реагирали.

II

После ових претходних напомена да пређемо на оцену самога уговора, т. ј. на користи и штете, које ће се јавити као последице уговора за једног и другог саговорача.

У погледу на Краљевину Италију проблем јадранских тарифа је врло јасан, и што је веома важно, његово решавање овде не стоји у колизији ни с једним њеним економским интересом.

Укратко изложен, тај се проблем овде приказује у следећој слици. Краљевина Италија добила је, после рата, два

велика пристаништа на Јадрану, Трст и Ријеку, — али оба пристаништа без њихова залеђа, која су остала у туђој државној територији. Услед ове политичке одвојености, постоји опасност, да саобраћај преко ова два пристаништа знатно ослаби — према ономе какав је био пре рата, кад су и пристаништа и њихова залеђа чинили једну политичку заједницу. И проблем јадранских тарифа своди се за Краљевину Италију на једно просто решење: да се горња опасност отклони одн. ублажи. У том циљу она закључује тарифне уговоре са државама јадранског залеђа; и у тим уговорима предвиђају се железнички попусти за робу која иде преко Трста и Ријеке, — у нади, да ће смањени подвозни трошкови повољно утицати на повећање саобраћаја преко тих пристаништа.

Овакво решење не стоји, и не може стајати као што рекосмо, у колизији ни с једним другим економским интересом Краљевине Италије: железнички попусти које Италија даје не само што неће смањити, него ће чак и повећати чист приход железница; повећан саобраћај преко Трста и Ријеке не тангира ни у колико интересе италијанске извозне трговине; конкуренција између Трста и Ријеке с једне, и осталих италијанских портова с друге стране, а с обзиром на географски положај једних и других, не постоји,

Према оваком стању ствари, политика Краљевине Италије, у погледу на ово питање, била је још од првог дана, јасно одређена, — и стога нас не може изненадити кад видимо, да је Италија још на конференција мира почела радити на решењу овога проблема, и да доследно у истом правцу не престано ради.

Што се тиче наше Краљевине, проблем јадранских тарифа много је тежи и компликованији и што је најважније, његово решење тангира разне интересе, који нису увек у хармонији, већ често долазе једни с другима у колизију. Ова колизија интереса била је глави разлог, што наши меродавни фактори нису могли тако брзо заузети једно одређено становиште у овом питању. Кад је оно први пут, на конференцији мира, стављено на дневни ред, наши представници очајно су се борили против поднетог предлога, налазећи да он вређа и наша права и наше интересе; доцније, као што видимо, меродавни фактори мењају своје мишљење и усвајају предлог

против кога су некад гласали, — али, како изгледа, овај преокрет није примљен једногласно, тако да се и данас многи гласови дижу против усвојеног решења.

Ми ћемо, у следећем, изложити најважније интересе; који су усвојеним решењем јадранских тарифа тангирани, изнећемо добре и рђаве стране овога решења, — и на основу тога покушаћемо да дамо једну општу оцену.

1. Уговор о јадранским тарифама имаће, у првом реду, утицаја на саобраћај преко наших пристаништа на Јадрану.

У том погледу ствар стоји овако. Уговор има, као што смо видели, за циљ: да повећа саобраћај преко италијанских пристаништа, т. ј. преко Трста и Ријеке. Повећање саобраћаја преко ова два пристаништа извршиће се на рачун саобраћаја преко других пристаништа која стоје с њима у односу конкуренције, на рачун саобраћаја преко наших пристаништа на Јадрану с једне, на рачун саобраћаја преко немачких пристаништа на Сев. Мору, с друге стране. У крајњој линији, дакле, уговор ће имати за последицу: *да повећа саобраћај преко Трста и Ријеке на штећу саобраћаја преко наших власитних пристаништа на Јадрану.*

Није ни потребно доказивати, да се овај и овакав резултат не може обележити као повољан по нас: све друге државе предузимају мере да наврате саобраћај преко својих пристаништа; само ми чинимо изузетак од овог правила и закључујемо један уговор, који има за циљ, да одврати саобраћај од наших и да га упути у туђа пристаништа.

2. С друге стране, уговор о јадранским тарифама неће остати без утицаја на железнички саобраћај одн. на железничке приходе.

Са повећањем саобраћаја преко Трста и Ријеке повећаће се, једновремено и паралелно, и саобраћај на оним железничким пругама, које излазе на та два пристаништа. За нас овде долазе у обзир железничке пруге Шпиље—Трст и Шпиље Ријека: саобраћај, тј. транзити на тим пругама повећаће се; и у вези с тим, одн. као последица тога, може се с разлогом очекивати а повећање жељезничких прихода.

Ово је, сумње нема, по нас корисна последица од уговора и држимо да се нећемо преварити кад тврдимо, да је ова чињеница била за нас од пресудног утицаја при доношењу одлуке за пактирање овога уговора.

Али констатујући корисност уговора у овом правцу не смеју се изгубити из вида још две чињенице, на име: (а) да повећање железничког саобраћаја на пругама Шпиље—Трст и Шпиље-Ријека иде, бар делимично, на рачун саобраћаја на железничким пругама које излазе на наша јадранска пристаништа; и (б) да фискални железнички интереси не могу бити једино меродавни при пактирању железничких уговора.

3. Трећи, и по нашем мишљењу најважнији ефекат од овога уговора односи се на интересе наше спољашње трговине у опште, а специјално на интересе наше извозне трговине.

Ако се марљиво анализирају поједине уговорне одредбе, онда се долази до следећег закључка. По уговору наше железнице дају попуст за робу, пореклом из трећих држава, која је у транзиту кроз нашу територију, упућена за Трст и Ријеку одн. за робу упућену из Трста и Ријеке на пијаце трећих држава.

Транспортни трошкови улазе, као што знамо, у продукционе трошкове, што значи да свако смањење транспортних трошкова представља смањење продукционих трошкова за државе одн. за робу која те попусте ужива, — према томе уговор о јадранским тарифама имаће за ефекат: да смањи продукционе трошкове за робу страног (у првом реду италијанског) порекла, која преко Трста и Ријеке долази на пијаце Централне Европе; и да исто тако смањи продукционе трошкове за робу пореклом из држава Централне Европе, која се, преко Трста и Ријеке, извози за пијаце трећих држава.

Смањење продукционих трошкова, са своје стране, повећава конкурентну способност за дотичну робу, те ће, томе следствено, иста долазити на светске пијаце под повољнијим условима но иста врста робе која не буде уживала те погодности. У крајној анализи, дакле, уговор ће имати за последицу, да појача конкурентну снагу трећих држава (Италије, Аустрије, Чехо-Словачке) на нашу штету.

И ово је резултат, који се не може квалификовати као повољан по нас. Наша тежња мора бити, да омогућимо нашој роби долазак на пијаце трећих држава под што повољнијим условима, те да овде може конкурисати са истом врстом робе пореклом из других држава; уговор о јадранским тарифама пак, као што смо малочас изложили, имаће за после-

дицу, да отежа конкуренцију нашој роба на пијацама трећих држава.

4. Посматран са гледишта Међународног Права уговор о јадранским тарифама завео је две новине, које су прилично карактеристичне, те као такве заслужују, да се на њима мало задржимо.

Прва се новина састоји у томе, што су — сауговорачи посве неједнаки у својим правима и обавезама: у место узајамних права и обавеза и за једну и за другу страну, овде су стипулирана само права у корист једног, а само обавезе на штету другог сауговарача. Краљевина Италија, као један сауговарач, обезбеђује уговором за свој извоз повластице (редукције) у транзиту кроз нашу територију, — али те повластице она добија бесплатно, т. ј. не даје нам за то никакав контра-уступак. Наша Краљевина, као други сауговарач, прима на се горњу обавезу, и не тражи од свога сауговарача никакав еквивалент у правима.

Проучавајући међународну праксу у овом погледу, доћи ћемо до сазнања, да су уговори ове врсте, т. ј. са једностраним правима и обавезама, уобичајени само у односима између побеђеног и победиоца: уговори који следују једном оружаном сукобу садрже, по правилу, само *права* у корист државе победиоца, а само *обавезе* на штету побеђене државе.

Друга новина састоји се у томе, што изузетно од уобичајене праксе, по којој један уговор ствара права и обавезе само за сауговораче, овај уговор креира права одн. користи не само за сауговораче, већ и за неке треће државе, које нису учествовале у преговорима.

По чл. 1. уговора, наша Краљевина примила је обавезу: да ће дати железничке попусте за робу, која пореклом из *трећих држава*, иде у транзиту кроз нашу територију у Трст и Ријеку, — значи, дакле, да ћемо ми давати повластице Аустрији, Чехо-Словачкој, Немачкој и т. д. мада оне нису учествовале у преговорима, и мада нам оне не дају никакве контра-уступке за концесије добивене од нас.

Нису нам познати разлози који су налагали одступања од уобичајене праксе, али морамо изјавити, да се оба горе изнета одступања имају квалификовати као штетна по нас. Ми нисмо побеђена држава, па да морамо пристати на један

уговорни однос, који за нас ствара обавезе без права. Исто тако неумесно је, да у уговору са Италијом примамо неке обавезе према трећим државама, — ми те обавезе можемо примити само у преговорима с њима, па и тада само уз одговарајући еквивалент у користима.

* * *

Ако сумирамо и упоредимо користи и штете одн. добре и рђаве стране уговора о јадранским тарифама, доћићемо до следећег закључка. Уговор је користан (одн. може бити користан) по фискалне железничке интересе, док је, у сваком другом погледу, по нас штетан.

Према оваком стању ствари човек би био склон, да, метнув на терације добре и рђаве стране, огласи уговор у целини као штетан, — и таква оцена намеће нам питање: шта је дало повода да се, при оцени уговора, фискални железнички интереси претпоставе свима осталима, па да се, и поред свих рђавих страна, уговор закључи?

Објашњење за овај поступак налазимо у извесним чињеницама, које су претходиле закључењу овога уговора, и које ћемо овде укратко изнети.

Непосредно пред преговоре (крајем 1923. или почетком 1924. године) наша железничка дирекција завела је знатно повећање подвозних ставова на железничкој прузи Шпиље—Постојна. Ово поскупљење подвоза имало је, сасвим природно, за последицу, да одврати транзит од наших пруга, и да га упути аустро-италијанском пругом преко Тарвиса. Штета одн. мањак у приходима који је услед тога наступио, процењен је, од меродавних чинилаца, на 8 милиона динара месечно.

За наше Министарство Саобраћаја, које се налази готово стално у новчаној кризи, овај губитак у приходима осетио се као тежак удар; и када је италијанска делегација поднела предлог конвенције о јадранским тарифама који је предлог обећавао да накнади губитак у железничким приходима, — Министарство Саобраћаја ухватило се за ту летву спасења, не испитујући остале последице које одатле могу наступити.

Ово је објашњење али не и довољно оправдање за поступак Министарства Саобраћаја; овај поступак не може се правдати у толико мање, што се онај губитак могао накнадити и са много мање жртава.

Одвраћање транзита одн. губитак у железничким приходима који је услед тога наступио, дошло је, казали смо, због тога, што је наша железничка дирекција повећала подвозне ставове. Према томе, лек је био индициран: имали су се спустити подвозни ставови, па да се транзит понова привуче на наше пруге, — а за ово спуштање није било потребно правити неку нарочиту конвенцију, а најмање са онаквим условима и обавезама.

Остаје нам да одговоримо још на једну примедбу, која би се, евентуално, баш у овом питању — у привлачењу транзита — могла учинити.

Ми можемо привући транзит на наше пруге на два начина: а) аутономним путем, т. ј. спуштајући по потреби подвозне ставове не правећи никаквих конвенција са другим државама; или б) уговорним путем, т. ј. закључујући са другим државама уговоре у томе циљу, — да ли ће се употребити један или други пут, то зависи од конкретних прилика.

У питању које нас интересује ми смо могли употребити било један било други пут, и стога нећемо а priori обележити као погрешан уговорни начин решавања. Али, усвајајући и овај начин решавања, могли смо са пуно права захтевати, да се не чине онако грубе грешке као што је то овде учињено. Ми смо те грешке у ранијем излагању већ саопштили, те нам остаје само да их рекапитулирамо.

1) Уговор има да буде двостран, т. ј. да створи права и обавезе одн. повластице и контра-уступке и за једну и за другу страну: ми смо дали Италији, за њен извоз у транзиту кроз нашу државу, повластице на нашим железницама, и у накнаду за то могли смо захтевати исте повластице за наш извоз у транзиту кроз Италију.

2) Уговор између наше и Краљевине Италије имао је да креира права и обавезе само за нас двоје као саговораче, а не, као што је овде учињено, и за неке треће државе. Ако је, како то изгледа, било потребно привући транзит и из тих трећих држава, онда се имала правити мулти-латерална конвенција са свима заинтересованим државама. Поступајући на тај начин ми не бисмо давали, као што је учињено, *gratis*-концесије, већ би за повластице које смо дали и аустријској и чехо-словачкој роби на нашим железницама, добили исте

повластице од њих за нашу робу која иде у транзиту кроз те државе.

3) У тежњи да привучемо транзит преко својих пруга ми не смемо посматрати цео проблем једино и искључиво са железничко-фискалног гледишта; поред тога интереса морају се узети у обзир и други привредни интереси, а у првом реду интереси нашег извоза и интереси саобраћаја преко наших властитих пристаништа. И узимајући и те интересе у обзир избегла би се сада створена аномалија: да ми сами фаворизирамо саобрај преко Трста и Ријеке на штету саобраћаја преко наших властитих пристаништа; да сами фаворизирамо транспорт туђе робе, која ће нам конкурисати на пијацама трећих држава.

Завршујући ово излагање нека нам је дозвољена још једна примедба.

Предратна пракса имала је, у погледу железничког саобраћаја, извесна правила, која би се могла свести у следећа два принципа: општи прописи железничког саобраћаја — обавеза саговорача да неће повлачити разлике у транспорту робе разног порекла, — улазили су у трговинске уговоре, и као такви имали су дужи рок трајања (обично 12 година); детаљни прописи, а нарочито споразуми о директним и спуштеним тарифама, утврђивани су у т. зв. тарифним споразумима, који су закључивани између заинтересованих железничких управа, са правом отказа на врло кратак рок (1-3 месеца).

Оваква пракса дошла је као резултат дугог искуства: услед разних промена које су могле сваког момента наступити, ни једна држава није се хтела везати на дуг рок у својим железничким тарифама.

Мада се ова пракса показала у прошлости као врло добра, ми смо је ипак, напустили, и у место тарифног споразума на кратак рок, изабрали форму конвенције, на дужи рок.

И у овом погледу имамо пред собом једну аномалију, која се не да ничим правдати. Бојазан од промене, која је диктовала предратну праксу, сада је несумњиво много већа но пре рата¹⁾, и ми томе у пркос, правимо тарифне споразуме на дужи рок.

1) И то је разлог, због чега се данас трговински уговори закључују на много краћи рок (3-5 место 12 година).

Новчана реформа и садашња политика стабилизације круне у Чехословачкој.

од Петра Ј. Рудченка

— Успомени доктора Рашина. —

Чехословачка Држава, при свом поновном стварању 26. октобра 1918. године, после триста година ропства, била је приморана да у првим својим годинама савлађује многе финансијске и административне тешкоће. Између свих, *новчани проблем* је заузео прво место. Треба имати у виду, да је страшни пад куповне моћи аустриске круне, због пуштања папирног новца у течај од Аустро-Угарске Банке, по познатом опису првог Министра Финансија у Чехословачкој, Д-р Рашина, уништио све кредитне послове и натерао становништво да од купо-продаје за новац пређе у просту размену робе између села и вароши, а новац сачува — нагомилава (тезаурира) — и не пушта у обрт. Такво стање неодложно је тражило од нове владе, да предузме пре свега хитне мере, те да учини крај папирној инфлацији, — и пошто друге државе — наследнице, постале после распада двојне монархије, нису хтеле на то пристати, да за Чехословачку приме на себе бригу за стварање и одбрану националне монете и подизање у земљи једног емисионог института као и за набавку златне подлоге ново створеној Чехословачкој круни.

Доиста стање Аустро-Угарске Банке, када се упореди са њеним билансом у очи рата, било је на крају октобра 1918. год., а нарочито на крају 1918. г. страховито.

Општа циркулација — рачунајући овде новчанице, банчине обвезнице по текућим рачунима и државне каса-бонове, на подлози којих је Аустро-Угарска Банка морала емитирати своје новчанице — сачињавала је 1914. у јулу 2.421.1 мил. круна, а са златним (око 300 мил. кр) и сребрним (око 200 мил. кр.) новцем — 2.921,1 мил. кр. или 55,1 круна на 1 становника. У очи васпостављања Чехословачке Државе 26. октобра 1918. г., новчани оптицај се повисио на 30.679,6 мил. кр. и на крају исте године на 35.588.6 мил., а општа циркулација са текућим рачунима и каса боновима — достигла је 36.457,8 мил. одн. 50.140,1 мил. или на једног становника

720 одн. 1.000 круна. Међутим метална резерва Банке се смањила за исти период од 1.589,2 мил. (у томе је било злата — 1.237,9 мил.) на 342,3 мил. (у злату — 267,7 мил.) и на крају 1918. г. — на 318,9 мил. (262 мил. у злату), тако да је метално покриће емитираних новчаница пало од 74,6% а према свима обавезама Банке од 65,7% на 1,1% одн. 0,9% у октобру 1918. г. и на 0,9% одн. 0,6% на крају исте године.

У таквим неприликама закон од 25. фебруара 1919. г. опуномоћио је Чехословачког Министра Финансија Д-р Рашина да подвргне маркирању све банкноте, које су се налазиле на територији Чехословачке, са изузетком — због техничких тешкоћа — ситних новчаница од 1 и 2 круне, којих је било у циркулацији свега у Аустро-Угарској за 800. мил. круна, тако да није била опасност од остављања ових новчаница без маркирања. При маркирању новчаница од 10, 20, 50, 100 и 1000 круна, путем налепљене марке са вредношћу од 1% од износа новчаница, једна половина оних које су сачињавали *приватну својину*, морала је бити задржана, као *принудни 1% зајам*, са изузетком малих сума до 300 круна и ефективних новчаница код земаљских аутономних и добротворних установа.

Маркирање новчаница је било извршено од 3 до 9 марта код свих новчаних и финансијских установа у земљи, и од 10. марта 1919. г. све маркиране новчанице, којих је било 7.436 мил. добиле су назив „*Чехословачке круне*“ и постале опште законско средство плаћања. Увоз немаркираних круна у земљу био је забрањен, а закон од 22. маја 1919. је увео најстрожије казне (до доживотног затвора) за прављење фалсификованог новца, лажних новчаница и хартија од вредности.

Даље, по декрету од 6. марта 1919. држава је секвестрирала све филијале бивше Аустро-Угарске Банке на територији Чехословачке Републике и примила у своје управљање *текуће рачуне и каса бонове*, емитиране или депониране код свих филијала на територији Републике, у сврху да мобилизује ове капитале и да сачува од губитака банке, које су имале депо код ових филијала, и тако да у опште спречи сваки кредитни и економски поремећај, а такође и притицај ових бонова из других делова бивше Аустро-Угарске. При овој мери држава је такође задржала, као принудни 1% зајам, половину салда по свим приватним текућим рачунима и половину свих бонова.

У замену свих принудно задржаних сума, држаоци су добили 1% обвезнице Чехословачке Државе, које нису могле бити ни продаване, ни заложене, ни поклоњене, а могле су само служити за отплате будућег новог пореза на целокупно имање и на ратне добитке. Добит од овога пореза има циљ да покрије, у првом реду, дугове од монетарне реформе и од преузимања на рачун државе текућих рачуна и каса бонова.

Доцније, по законима од 10. априла и 23. септембра 1919. г., маркиране новчанице и ситне новчанице од 1 и 2 круне, којих је било пријављено свега око 300 мил. круна, биле су замењене новим државним новчаницама, и при размени је било задржано 10% од ових ситних новчаница у 1% зајам. А од 31. августа 1920. г. маркиране новчанице престале су имати легални курс.

Овим начином Држава је према становништву примила на себе дуг за маркиране новчанице, као и по текућим рачунима и каса боновима, и у исто време постала је кредитор ових сума код Аустро-Угарске Банке. Треба имати у виду да је ова дефлациона мера одмах повисила курс новоствореној Чехословачкој круни: 18. марта 1919. г. овај је био на Циришкој берзи 29,75 швајцарских франака за 100 чешких круна а 16. маја већ 34,25 швајц. франака. Међутим 100 аустријских круна у исто време вредело је само 22 швајц. франка. Не обзирући се на ово повишавање курса, становништво је добило нове чешке круне по курсу алпари: 1 аустријска круна = 1 чешкој.

Са разменом новчаница у неким другим деловима територије, који су припали Чехословачкој доцније, дефинитивни резултати ове новчане реформе на дан 31. децембра 1924. г. били су следећи:

1) Општа сума маркираних банкнота Аустро-Угарске Банке	8.015,119.793.—	чеш. кр.
--	-----------------	----------

Од ове суме задржана је у принудни 1% зајам половина приватних пријава	2.452,257.605.—	„ „
--	-----------------	-----

Дакле маркирано и замењено чешким крунама	5.562,862.187.—	„ „
---	-----------------	-----

5,562.862.187 —

2) Салдо текућих рачуна примљених за рачун Државе, такође са задржавањем 50% приватних пријава	1.203,302.483.—	»	»
3) 50% од банчиних бонова	233,767.000.—	»	»
Свега примљено за рачун државе	6.999,931.670.—	круна	

Овоме дугу одговара потраживање Чехословачке од Аустро-Угарске Банке, која је од 1920. г. стављена у ликвидацију. Општа сума ових потраживања износи:

а) за папирне новчанице: . . .	8.015,119.793.—	кр.
б) за текуће рачуне (1.616,9 мил. круна) и бонове (467,5 мил.)	2.084,419.000.—	»
Свега	10.099,538.793.—	»

Дакле у резултату ове реформе стварна и могућна циркулација (новчанице у течају, текући рачуни и бонови) се смањили за око 3.099,607.123 круне или са 30,69%.

Најзад декрет од 6. марта 1919. г., закон од 10. априла 1919. г. и декрет од 12. маја 1919. године одредили су и нову емисиону установу и начин емитирања нових новчаница. На име, по овим одредбама, је био основан, као привремена установа, „Банковни Уред код Министарства Финансија“, који је добио право емитирања папирних новчаница у чешким крунама осим опште суме маркираних новчаница, примљених текућих рачуна и каса бонова за рачун државе, и ситних новчаница од 1 и 2 круне, то јест, као што смо већ видели, осим 6.999,931.670 кр. (по билансу од 31. децембра 1924. године) али једино на подлози *банковног покрића*, то јест есконта, позајмица на залог хартија од вредности, потраживања у иностранству и набављеног злата и сребра (члан 10. закона од 10. априла 1919. г.).

Овоме Банковном Уреду је изрично забрањено давати ма какве позајмице Држави, непосредне или посредне, осим есконтирања трговачких девиза, издатих држави за исплату царина и по другим обавезама; са друге стране Банковни Уред може вршити примања и исплате за Државу, али под условом регулесања и попуњења салда по овим издатцима у року најдаље од једне недеље по закључењу месечних рачуна. На челу новог

Банковног Уреда стоји засебни управни комитет из пословних људи, у коме су и представници Финансијско-Контролне Комисије законодавних тела.

Какве су биле у ствари операције Банковног Уреда у току 1919-1924. показује приложена табела¹⁾ из које се може такође видети, какав је био курс новостворене круне према долару или, другим речима, — колико је круна сачувала у процентима од свога предратног паритета, и какво је било кретање цена у унутрашњости земље према индексу цена, упоређених са предратним ниво-ом узетим за 1.00.

Треба при томе имати у виду, да у билансима Банковног Уреда Чехословачке, за разлику од других емисионих банака, метална актива (злато и сребро) рачуна се не према номиналној цени злата према предратној вредности круна, него по берзанском курсу куповине злата и сребра за папирне новчанице, са корекцијом на крају године по лондонском курсу круне на дан закључка биланса. Услед тога, у табели је показана метална актива и њен процентуални однос према банкотној циркулацији и по билансној вредности, *као и по номиналној вредности, према предрадној законској вредности* круне у злату.

Како видимо из ове табеле, *новчанице у циркулацији* постепено су се повишавале у току 1920 и 1921. године и на крају 1921. г. достигле су највишу тачку: 12.129,6 мил. круна (на крају октобра исте године циркулација је била још виша: 12.327,2 мил.) Ма да је ово повећавање било проузроковано само порастом банкарских послова Уреда: огромним повишавањем есконта меница (на 2.015 мил. и 1.893 мил.) и хартија од вредности (618 мил.) а такође повишавањем позајмица на залог хартија (на 2.323 мил. у 1920. г. и 1.715 мил. у 1921. г.) њиме је створена *кредитна инфлација*. У вези са другим мерама социалне политике овог времена-високим радничким платама и ниским ценама за хлеб, маст и кромпир, купљеним од стране државе у иностранству и продаваним јевтино становштву, са великим губитцима, — ова инфлација је проузроковала огромно повећавање трошкова производње, а због тога и повишавање цена робе у унутрашњости земље, —

¹⁾ Види табелу на крају ове свеске.

дакле пад куповне моћи круне и у исто време пад њене курсне вредности, што је изазвало, као што ћемо видети даље општи поремећај и нестабилност економских односа. Тада, у 1922. г. су биле предузете енергичне мере за најјачу штедњу у државном и приватном животу, и кредити код Банковског Уреда знатно снижени у дефлационом циљу: есконт од скоро 2.000 мил. на 541 мил. и позајмице на залогу од 1.715 мил. на 1.500 мил. Зато је повишена у ово време и *есконтна стопа*, тако је у другој половини 1922. есконтна стопа повећана на 6.5%, а у децембру и на 7%, а стопа по позајмицама на залогу — на 7,5% и 8%.

Ова рестриктивна политика продужила се и даље — у 1923. и 1924. г. Тако на крају 1923. г. есконт меница износио је свега 667. мил. а 30/IX.1924. г. 800 мил. и *шек на крају 1924 године есконт је порасио на 1.313 мил.* Позајмице пак, на залогу хартија се снижавају још јаче — на 952 у 1923. г. и 625 мил. на крају 1924. год. Сачуване су и исте високе стопе, нарочито за позајмице на залогу: од 28. маја 1924. г. есконтна стопа 6%, а за позајмице — 8% и 8.5%.

Са друге пак стране Банковни Уред уништава постепено новчанице, које добива као отплату порезе на имање и ратне добитке, као што ћемо видети даље. У резултату ове дефлационе политике новчанични оптицај се снизио од 12.130 мил. на крају 1921. г. на 10.064 мил. на крају 1922. г., на 9.599 мил. на крају 1923. године и на 8.810 мил. на крају 1924. г. тако да је циркулација постала мања са 2.502 мил. него што дозвољава емисиони закон.

На супрот снижавању новчаничне циркулације, *метална подлога* нове Банковне Установе стално се повишава. Први корак за набавку металне подлоге је био свршен упоредо са маркирањем новчаница. Истог дана 25. фебруара 1919. г. био је издат закон о закључењу *унутрашњег зајма у златним и сребрним монетама* а и у новчаницама страних банака, са роком исплате од 4 године. Ове монете и новчанице биле су примљене код штедионица; са тачним уписом у књижице свега примљеног. Признанице за примљено злато и сребро и страно потраживање могле су такође служити за отплату порезе, према курсној вредности. Овај зајам је донео Држави 58,522.122

златних швајцарских франака, или како се то може видети по билансима Банковног Уреда, по берзанском курсу, 250 мил. круна, (означених у билансу први пут 31. августа 1920 године).

Даље, страну монету, стране новчанице и девизе обавезно је прикупљала по берзанском курсу „Девизне Централне“ која је постојала још за време рата па задржана и у новој Чехословачкој Држави; са друге стране и сама Држава добила је стране девизе и новчанице од извоза у иностранство шећера, слада и пива, пошто је трговина овим продуктима са иностранством постала фактично државни монопол.

У исто време је био упућен апел на становништво за добровољни принос злата и сребра, у монети или у стварима преко засебних „колектива“ Преко ових Удружења скупљен је знатан број златних и сребрних монета, златних сатова и других драгоцених ствари у суми од 1,312.592 швајц. злат. франака. Доцније Банковни Уред је почео да набавља извесне количине злата, сребра и добрих страних валута путем куповине на пијаци по берзанском курсу, а такође путем куповине новог добивеног злата, из рудника (око 300 килогр. годишње). На крају Банковни Уред је добио део злата бивше Аустро-Угарске Банке, која је од 1920. године у ликвидацији. До краја априла 1924 г. ова сума износила је 38.090.000 златних круна, ма да по извештају Репарационе Комисије, која је поставила ликвидаторе, Чехословачкој припада 44,389.781.—злт. круна из остатка металног фонда бивше Аустро-Угарске Банке.

Све ове мере откриле су у билансу од Августа 1920. г. нове рубрике у активи као: „купљено злато и сребро.“ Како се то види из табеле, ова метална подлога, заједно са металним зајмом, износила је на крају 1920. г. свега 402,8 мил. по берзанском курсу или 3.6% ондашње новчаничне циркулације. По номиналној вредности пак, како се обично рачуна метални фонд код емисионих установа, у овој подлози било је свега 62,6 мил. златних круна, према томе покриће је било, свега 0,55%. У следећим годинама ове металне подлоге се повишавале и на крају 1923. г. достигла је — према билансу Банковног Уреда — по берзанском курсу 1.033 мил., а по номиналној вредности злата — 154,7 мил., дакле покриће је било: 10.76% према билансу, или од 1,61% по обичном рачуну. На

крају 1924 г. метална подлога је достигла 1.050,5 мил. по берзанском курсу или 155,7 мил. у златним крунама, што је — према смањеној циркулацији — износило већ 11.9% по билансу или 1.77% по обичном рачуну.

Дакле стварна метална подлога чешке круне је доста незнатна још и сада, на крају 1924. године, а у 1919. години је била потпуно ништавна. Међутим први Министар Финансије Чехословачке, г. Рашин, тежио је брзој поправци валуте и васпостављању слободне размене за злато. Због тога је закон од 10. априла 1919. г. опуномоћио Министра Финансија да може закључити у Сједињеним Државама Америке златни зајам у износу од 100 мил. долара или око пола милиарде златних круна (493,5 мил.) Али овај зајам није био закључен пошто спољне прилике нису биле тада повољне: због одуговлачења мировних преговора и бољшевичке опасности од Русије свуда је владала нервоза и осећање опште несигурности. У таквим неприликама и санирање чешке валуте путем набавке јаке металне подлоге било је одложено за доцније.

Услед немогућности брзе набавке златне металне подлоге, санирању валутних односа морала је допринети *дефлациона политика* и у првом реду — смањивање количине новчаница емитираних без банковног покрића. У ову сврху имао је служити порез на целокупно имање и ратне добитке. Још упоредо са законом о маркирању новчаница од 25 фебруара 1919. и даље на основу закона од 20 марта 1919. године Министар Финансија био је опуномоћен да на дан 1. марта 1919. год. изврши попис свих новчаних капитала, и обвезница ратних зајмова, које су биле жигосане у циљу спречавања навале ових папира из других делова пређашње Монархије. Затим био је изведен попис приватних дугова, право на осигурање, хипотекарних дугова, робе, капитала и друге покретне својине, рачунајући ту и злато и сребро и сва непокретна имања. Ови радови су били завршени на крају августа 1919. г. Уједно су били проучени статистички податци ових пописа и 8. априла 1920. г. био је издат закон о ванредном прогресивном порезу на имање и ратне добитке.

Према члану 1. закона, добит од ових пореза има за циљ да створи у првом раду базу за монетарну реформу и да ликвидира дугове од монетарне реформе, те и дуг по при-

нудном задржавању половине пријављених новчаница, текућих рачуна и каса бонова. Добит од порезе иде у Банковни Уред који извлачи из циркулације одговарајућу суму новчаница.

Порез за целокупно имање оптерећује како физичка тако и морална, правна лица, са изузетком имања црквених и јавних установа, као и добротворних и просветних удружења, и имања у вредности до 10.000 круна. Овом порезу подлежи имање сваког сопственика према стању на дан 1. марта 1919. г. са одбитком дугова и са изузетком кућног посуђа, намештаја, одећа и других предмета личне употребе а такође пензије и исплате по осигуравању, ако је последње у капиталу ниже од 4.000 круна. *Порез на ратне добитке* оптерећује само физичка лица и опорезује разлику вредности имања у међувремену од 1. јануара 1914. г. и 1. марта 1919. г., са изузетком имања до 10.000 круна, која се не порезују.

Висина порезе на приватна имања иде од 1% (имања до 25.000 круна) до 30% (за имања преко 10 мил. круна): опорезивање се врши прогресивно у 12 степени категорија. Висина порезе на ратне добитке креће се између 5-40% и зависи како од саме разлике вредности, тако и од њеног односа ка предратној вредности имања. При оцени имања акционарских и сличних друштава узима се у обзир стање, какво би друштво имало при ликвидацији. *Висина порезе је за правна лица* ишла од 3% (имања до 200.000 круна) до 20% (имања преко 50 милиона круна).

Отплата порезе мора се извршити за 6 или највише за 10 полу-година, т. ј. за 3 до 5 година: за утају и обману кривац може бити кажњен затвором. За отплату овог пореза морају служити и 1% обвезнице, које су биле издате у замену за задржане новчанице при маркирању или размену, као и у замену 50% текућих рачуна и каса бонова и друге вредности, осим аустријских и угарских зајмова,

Нови закон од 21. децембра 1923. г. изменио је и допунио овај закон о порезу у главном у следећем. Ако је имање вредило у 1919. г. мање од 50.000 круна, порез на имање и ратне добитке смањује се са 50%, а ако је већ наплаћен, разлика се враћа. Такође се смањује порез на ратне добитке у размери од 50% до 5%, ако предратно имање није веће (по степенима) од 50.000 до 1,000.000.— тако

да при имању од 50.000—100.000 круна порез се смањује са 45%, а при имању од 800.000 до 1,000.000 са 5%. Ово олакшање пак не вреди, ако је вредност имања у 1919. износила према предратном стању више од 200% повећања. Осим тога финансијским управама је допуштено, да по молби заинтересованог платезника смањују порез у случајевима, кад би исплата овог могла угрожавати његовом предузећу или издржавању његове породице.

Како се види из табеле, примања од пореза на имање и ратне добитке почела су брзо расти од 1922. г. на крају те године достигла су 2.024,2 мил. круна, на крају 1923. г. 3.373,8 мил. и 31. децембра 1924. г. 4.072,4 мил. У ову последњу суму унесено је и око 2.106,5 мил. поништених 1% обвезница, а у пасиви биланса Банковног Уреда остало је од целокупне суме издатих обвезница овог принудног зајма 2.134,3 мил. само 27,8 мил.. Дакле, новчанична циркулација је дефинитивно смањена са 4.100,2 мил. Према количини примљеног дуга на државу по новчаној реформи, у суми (31. децембра 1924. г.) 10.099,5 мил. ово смањивање дуга по непокривеној циркулацији са 4.100,2 мил, сачињава већ 40,6%.

На Циришкој берзи чехословачка круна је била котирана први пут 18. марта 1919. год. и курс је био 29,75 швајцарских франака за 100 чешких круна. Око средине маја курс се подигао на 34,35 фр. али већ од септембра 1919. г. почео се снижавати и средином новембра је спао на 10 фр. 1920. и 1921. година биле су најтеже за чешку круну: курс за 100 круна се кретао између 13—7 франака, а крајем октобра и у почетку новембра 1921. г. пао је на 5.10 фр., (то је била година покушаја повратка бив. цара Карла у Мађарску). Крајем јануара 1922. г. курс се повратио на 10 фр. и на овом ниво-у држао се до половине године, 13.-VII. повисио се на 12.30 фр., а од августа те године се почео брзо повишавати и 31.-X. достигао је 17,50 фр., а крајем 1922. г. износио 16,6 франака, а на овом ниво-у или мало ниже кретао се целе 1923. и 1924. године.

Још тачније може се видети кретање курса чешке круне по подацима *Њу-Јоршке Берзе*, пошто се Швајцарски франак сам много кретао. По подацима сакупљеним од Лиге Нација по просечним месечним курсевима чешке круне за долар у

Њу-Јорку, стварна вредност круне у % од златне предратне вредности је била следећа:

Вредности чешке круне према злату у %

Године	1919.	1920.	1921.	1922.	1923.	1924.
Месеца: Јануара		8,40%	6,20%	8,44%	14,09%	14,30%
„ Фебруар		5,89 „	6,28 „	9,21 „	14,30 „	14,32 „
„ Март		6,62 „	6,44 „	8,60 „	14,65 „	14,32 „
„ Април		8,46 „	6,78 „	9,69 „	14,60 „	14,59 „
„ Мај	29,91%	9,52 „	7,13 „	9,48 „	14,70 „	14,50 „
„ Јуни	31,84 „	11,58 „	6,92 „	9,49 „	14,78 „	14,49 „
„ Јули	28,13 „	10,83 „	6,47 „	10,76 „	14,57 „	14,57 „
„ Август	21,22 „	8,74 „	6,06 „	13,79 „	14,45 „	14,70 „
„ Септ.	20,48 „	7,16 „	5,73 „	16,11 „	14,78 „	14,77 „
„ Окт.	14,07 „	6,12 „	5,21 „	16,30 „	14,66 „	14,71 „
„ Новем.	10,12 „	5,65 „	5,10 „	15,68 „	14,34 „	14,75 „
„ Децемб.	9,87 „	5,72 „	6,10 „	15,33 „	14,46 „	14,92 „

Просечно за

годину дана 20,70% 7,88% 6,20% 11,90% 14,59% 14,58%

Како показују ови подаци, нова чешка круна је доста добро стојала до септембра 1919. г., али од октобра исте године почела је опадати и најниже курсеве је имала у Њу-Јорку на крају 1920. године и у целој 1921. години; нарочито у новембру 1921. г., кад је био т. зв. „Карлов пуч“. Од почетка 1922. г., курсеве су се почели пењати, а од августа а нарочито од септембра 1922. почео је нагли скок круне; даље, од 1923. г. круна се стабилизирала на просечном ниво-у око 2,95 америчких центи за круну (у место 20,262 по предратном паритету), дакле са губитком од 85,40—85,50% или, обрнуто, сачувала је просечно 14,60—14,50% своје предратне вредности. На истом ниво-у (око 15%) курсеве стоје и сада, на крају 1924. године.

Упоредо је ишло и смањивање цена у унутрашњости земље. На жалост, Index Numbers за цене на велико, почели су се прикупљати у Чехословачкој само од децембра 1920. г. и то приватном иницијативом професора Милдшу, а официјално тек од децембра 1921. г. По овим подацима кретање цена на велико (en gros), а од 1922. г. и на ситно у унутрашњости земље, према ценама 1923. године (узетим за 100) било је, просечно по месецима овако:

Године	1920.		1921.		1922.		1923.		1924.	
	на	вел.	на вел.	на сит.	на вел.	на сит.	на вел.	на сит.	на вел.	на сит.
Месеца Јануара	—	1458	1522	1467	1019	941	1029	917		
„ Фебруар	—	1460	1553	1461	1028	934	1036	917		
„ Март	—	1317	1492	1414	1032	926	1022	908		
„ Април	—	1323	1462	1415	1030	927	1015	907		
„ Мај	—	1326	1472	1444	1002	928	921	916		
„ Јуни	—	1270	1465	1475	969	933	965	923		
„ Јули	—	1259	1387	1430	959	921	997	909		
„ Август	—	1361	1156	1290	958	992	997	897		
„ Септем.	—	1653	1059	1105	974	903	1008	908		
„ Октобар	—	1654	1018	1016	965	901	1020	916		
„ Новем.	—	1681	1000	984	984	896	1031	922		
„ Децем.	1542	1676	1004	962	991	909				
Просечно за год.:		1454	1356	1288	995	909	1008	914		(за 11 мес.)

Дакле, цене су на велико (en gros) биле у 1920-1921, години 13-17 пута више но пред рат, и на истом ниво-у остале су до краја јула 1922. г., али од августа исте године почеле су нагло опадати, и новембар 1922. г. забележио је врло јаки пад цене на велико. Цене су постале око 1, 7 пута скоро 2 пута, ниже него што су биле у новембру—децембру 1921 г. То је већ била цела револуција у ценама. Истина од јануара 1923. г. цене су се поново мало подигле. али увек остале само 10 пута више од предратних и на овом ниво-у крећу се и целе 1923. и 1924. године.

Није задатак овог чланка улазити у проблем: да ли повишавање курса новчаница према страним валутама утиче на снижавање цена у унутрашњости земље, или напротив снижавање унутрашњих цена, дакле повишавање куповне моћи новца, утиче на његове спољашње курсеве. У Чехословачкој и једне, и друге појаве, — као што се то види из наведених података, — ишле су упоредо, и повишавању курса круне тачно је одговарало снижавање унутрашњих цена на велико. Цене пак на ситно, на име цене на храну, угаљ и сапун кретале су се мало друкчије, али ипак означају исту тежњу, те су у опште стабилније, него цене на велико.

Такво нагло повишавање курса круне и снижавање цена донело је собом низ неповољних последица за становништво. Тако у најближој вези се овим снижавањем цена било је по-

већавање броја *банкроти́ава и принудних равнања*: од 384 у 1921. на 2.868. у 1922. г. 3.636 у 1923. г. и 2248 за 11 месеца 1924. г. и повећавање броја *незапослених радника* од 78.312 на крају 1921. г. на 437.841 на крају 1922. на 191.978 на крају 1923. г., а тек у 1924. г. број незапослених је опао испод 100.000 (71.938 у октобру 1924. г.)

Који су били узроци оваквог наглог повишавања курса круне и снижавања цена у току 1912. године и стабилизирање у 1923. и 1924. години?

На курс папирних новчаница утичу увек три групе узрока. Прву групу чине мере унутрашње валутне политике, на име проширење или сужавање опште циркулације, количина новчаница у оптицају без банковног покрића, даље есконтна политика, девизна политика или политика према страним валутама и банковна политика у интервенисању на берзама; у валутној политици треба формално узети у обзир и прикупљање металног фонда, ма да последњи, при одсуству слободне размере папирних новчаница за метал, не врши непосредни утицај на курсеве, те има само врло важан психолошки значај.

Другу групу узрока треба видети у општем економском и финансијском стању земље: развоју њене привреде и кретању спољне трговине, а такође у буџетском положају, у кредитним односима, стању дугова, билансу плаћања према иностранству.

На крају трећу и, може бити, највише утицајну групу узрока образује тако звани „*психолошки фактор*“, опште оцене у иностранству и нарочито у финансијским круговима о финансијској и кредитној моћи те државе, а такође и оцена општих светских политичких прилика, у којима се држава налази стално или случајно, у ово или оно време.

О мерама валутне политике, на име о политици сужавања новчаница у оптицају, о политици есконтној и скупљању металног фонда је било већ говора. Сада би требало да се зауставимо на девизној политици Министарства Финансија и на политици интервенције Банковног Уреда. Али како ова политика стоји у зависности од количине страних девиза т. ј. од кретања спољне трговине и платног биланса, то је потребно у неколико речи осврнути се на њих.

Чехословачка са економског гледишта представља једну од најбогатијих и најразвијенијих земаља. Њена је пољопривреда врло интензивна, нарочито је на високом ступњу производња шећерне репе и шећера; али по броју радника и њу премашује чешка индустрија: Густина насељености износи 98 на 1. кв. килом., дакле више од Француске, која има сада само 72 становника на 1 кв. кил. Ово је земља срећног стицаја великих природних богастава и ревности за рад, чврстине, разума и културности становништва.

Али ипак стварање Чехословачке Државе, уништивши старе трговачке и царинске везе, довело је њену трговину и индустрију пред велике и нове проблеме. Главни део њених обичних унутрашњих пијаца био је премештен у стране државе: Аустрију, Мађарску, Југославију и Пољску, а продаја Чехословачке робе била је ту оптерећена увозним царинама. Осим тога у првим годинама живота нове државе њена индустрија је осећала оскудицу у разним врстама сировина, које у земљи није било у могућности брзо набавити, а у следећим годинама јавио се мањак у прођи због опште економске европске кризе, оскуца Русије на светској пијаци и сталног опадања куповне моћи новца код главних потрошача Чехословачких производа: Аустрије Немачке, Пољске, Угарске, Румуније и Југославије. Да би савладали све ове препоне Чехословачка роба морала је да појевтињује. То је погађало све факторе економског живота, — а највише наднице и друге производне трошкове. Све то изазвало је неопходност државне контроле над спољашњом трговином и закључивање низа трговачких уговора и споразума са суседним државама. Тако до краја 1923. су били закључени трговачки уговори са Швајцарском Југославијом, Немачком, Румунијом, Италијом, Шпанијом, Русијом, Сједињеним Државама Америке, Португалијом, Аустријом, Грчком, Француском и Великом Британијом.

Много је требало напора новој Држави да избави трговину од услуга посредничких фирми из Беча и Немачке, како ради уштеда на посредничким зарадама ових фирми, тако и због сталног опадања аустриске и немачке валуте, које су вукле за собом и чешку круну. Овај је циљ био већ постигнут у 1922. г., кад се чешка круна потпуно одвојила од судбине ових валута и почела брзо опорављати.

Какви су били трговински односи Чехословачке у 1919-1924. години, показују ови подаци.

Спољна трговина Чехословачке.

Године	И з в о з		У в о з		Суфицит (+) Дефицит (-) у мил. круна
	у мил. круна	у мил. кгр.	у мил. круна	у мил. кгр.	
1919.	5.323,6		6.555,4		—1.231,8
1920.	27.569,4	6.902,2	23.384,4	3.910,1	+4.185,0
1921.	27.311,6	9.742,7	22.433,3	3.961,7	+4.878,3
1922.	18.086,3	9.492,0	12.695,6	3.192,9	+5.390,8
1923.	12.518,6	11.309,8	10.134,6	4.191,5	+2.384,0
1924.	7.831,7	6.220,9	7.263,3	2.315,1	+ 568,4
(6 првих месеци) исто за 11 месеци	14.910,1	11.050,4	14.040,7	5.143,5	+ 869,4

Како се види из ове табеле, у 1919. г. трговина Чехословачке је била пасивна: увоз је премашио извоз по вредности, са 1,232 мил. круна или са 20%. Ово стање се потпуно објашњава тешким положајем, у којем се налазила земља после рата. У 1920. и 1921. добила је превагу у земљи тенденција високих радничких надница и поскупљивање производње изазвало је повишавање цена и пад куповне моћи круне, а са њим и пад њене курсне вредности. Али иста појава олакшала је извоз из земље, који се постепено поправљао, и године 1920. и 1921. бележе већ знатан суфицит у спољној трговини, од 4.185 и 4.878 мил. кр. истина у обесцењеној валути; ипак то је било од 17,8% до 21% од суме извоза упоређене са увозом.

У 1922. години примењене су биле енергичне мере за појевтињање живота и најјачу штедњу у државним расходима. Још раније постепено су биле укинуте многобројне централе, које су сстале из времена рата: централе за цереалије за кромпир, за угаљ, за млеко за одело и др. Централне пак за шпиритус, за слад и за шећер биле су реформисане у неку врсту картелних предузећа, са главним задатком да као државни монопол врше спољну трговину свим производима. „Шећер — веле Чеси — то је наша златна валута“. И заиста — извоз шећера је донео Држави не само велику суму на дажбинама, него и велику суму страних девиза. Како се види из табеле, суфицит по извозу износио је 1922. год. 5.390,8 мил. круна. или 42,5% од суме извоза упоређене са увозом,

и то је био један од главних узрока таквог наглог повишавања курса чехословачке валуте у овој години.

Што се тиче смањене вредности извоза и увоза од 1922. год. надаље оно је проузроковано поглавито повишавањем курса круне и тиме изазваним спуштањем унутрашњих цена и цена извезене и увезене робе. У килограмима, трговина у 1922. г. мало се разликовала од оне у 1921, и по извозу и по увозу, а у 1923. г. и за 11 месеци 1924. год. забележено је пак и повишавање количине извезене и увезене робе.

Ипак овај преглед трговине показује, да биланс између извоза и увоза представља од 1923. г. знатно смањивање суфицита, нарочито пак у 1924. г. због огромног пораста увоза најглавнијих — цереалија, памука и вуне. — Тако се суфицит смањио — од 5.390 мил, у 1922. г. на 2.384. мил. У 1923., г. а за прву половину 1924. г. на 568.4 мил. (За првих 11 месеци 1924. г. — на 869,4 мил., међутим, за прву полугодину у 1922. износио је 3.017 мил., а у 1923 1.540 дин.) Ма да овај пораст увоза сировине, као памука и вуне, значи повишавање делатности за прераду ових продуката, ипак за две последње године треба видети несумњиву тежњу ка опадању трговинских суфицита, а са тим и погоршаване билансе плаћања. Последњи — на жалост — није још утврђен, али неку представу о њему можемо имати, ако узмемо у обзир, да је Чехословачка имала на крају 1923. год. 35.610,2 мил. државног дуга, у томе спољашњи дуг је износио 8.619.2 мил. по просечном курсу круне за ту годину, а годишња отплата само ових државних дугова је изискивала у 1924. години око 2.000 мил. круна (1.935 мил. по буџету за 1924. г.), од чега је за отплате по државном спољном дугу морало бити потрошено више од пола милиарде круна. Али Чехословачка има и приватне стране зајмове, следствено и отплате. У вези са билансом плаћања стоји и *кретање страних капитала* из земље и у земљу. Нема сумње, да су на повољне курсеве круне од половине 1922. г. имали утицај и спољни зајмови Републике, а такође пласирање у Чехословачкој, у току 1922, знатних сума од стране становника Немачке, Аустрије, Угарске и Пољске, због доста јаког положаја чешке круне и, у исто време, врло рђавог стања валуте у овим земљама. Али са друге стране — за ове стране капитале треба вршити исплате у следећим годинама.

Неки¹⁾ економисти рачунају све суме око 250 мил. круна у злату годишње.

Дакле, само по државним зајмовима и по страним капиталима, пласираним у Чешкој, она мора исплаћивати иностранству око 2.250 мил, у папирним крунама (250 мил. круна у злату 1.750, мил. кр. у папиру). За покриће ових исплата служили су раније поглавито суфицити по спољној трговини. Тако да смањивање ових мора врло забринути Чехословачку и натерати је на искључивање спољних зајмова као јединог средства у сврху добијања потраживања на страни и страних девиза, потребних јој за одржавање стабилизираног курса круне.

Још за време рата трговину страним девизама и страним валутом регулисала је држава, а од 1919. г. иста је потпала под надлежност Девизне Централне, као и код других Држава. Од априла 1920. г. регулисање ове трговине примио је на себе Банковни Уред, и то у виду дозвољавања набавке стране валуте само за неопходну куповину у иностранству индустријских сировина, и друге корисне робе за увоз у Републику. У осталом, у опште спољну трговину, као што је већ било речено, регулисала је државна влада. Упоредо с тим било је забрањено извозити или увозити нешто за чешку круну без нарочите дозволе Министра Финансија: циљ овог ограничења била је набавка добре стране валуте и спречавање нагомилавања чешког новца у иностранству услед могуће берзанске спекулације са њим. Даље, још по закону 11 јуна 1919, г., влада је предузела строгу контролу над берзанским пословима, дозволивши ефектну берзу само у Прагу и само закључење терминских послова.

Доцније, по владином декрету од 28. новембра 1919. г. и све главне земаљске банке добиле су дозволу за обављање трговине страним девизама и валутом, али под строгом контролом Банковног Уреда и Министарства Финансија („Ревизног Одбора“) уз месечно подношење извештаја о извршеним операцијама и отвореним кредитима. Од сваког купца стране валуте Банке морају претходно тражити објашњење, у којем циљу је он набавља. За неиспуњење ових одредаба свака приватна Банка може бити лишавана права да даље врши ове операције.

¹⁾ Charles Rist. La déflation en pratique — Paris, 1924.

Крајем 1922. г. и почетком 1923. г. биле су мало олакшане ове формалности, али после пораста курса страних девиза у новембру и децембру 1923. г., услед знатног смањења суфицита по спољној трговини у 1923. и велике спекулације са круном, која је услед тога настала 14. децембра 1923. г. издан је нови закон о заштити чешке валуте, и трговина страном валутом је поново строго регулисана владиним декретом од 29. фебруара 1924. г. и објавама и наредбама Банковног Уреда од марта месеца исте 1924. године.

По овоме закону, лице које без стварне потребе свога газдинства или прекомерно купује за домаћи новац страна средства плаћања и племените метале или продаје за њих домаћи новац, кажњава се за недозвољени посао строгим затвором од шест месеци до две године. Истој казни подлеже и онај који при некој операцији са унутрашњом или страном валутом или племенитим металима иде са знањем тим штетним путем за чехословачку валуту. А ако то учини у намери да оштети чехословачку валуту, казни се тешким затвором од једне до пет година. Осим тога лишавања слободе, кривац може — сразмерно своме имовном стању — још бити кажњен и новчаном глобом од 1.000 до 1.000.000. ч. кр.

У исто време закон даје право влади да изда одговарајуће наредбе о трговини страним валутама и племенитим металима.

Даље закон одређује казне за пуштање у обрт других средстава исплате осим законите монете (казна од 100 кр. до 50.000 кр. или затвор од три до шест месеци) и овлашћује владу да изда наредбе за заштиту промета само у законитој монети. Такође наређује закон конфискацију у корист државе свих сума, са којима је учињено једно од ових кривичних дела. Исто се тако кажњава и покушај за ова дела. Извиђање дела припада Министарству Финансија и његовим органима, којима се у ту сврху даје право ревизија књига и рачуноводства кредитних установа и приватних оптужених лица; при таквој ревизији могу бити такође позвати и експерти.

На основи овог закона издата је *владина наредба од 29. фебруара 1924. г.* По овој наредби операције са страним валутама и девизама и арбитража са њима дозвољавају се само банкама и фирмама, којима то поново допусти Министар Финансија, уз публикацију о томе у службеним новинама. Закључење ових операција између приватних лица потпуно је забрањено. Министар, по предлогу Банковног Уреда, може ограничити и арбитражне операције са страном валутом. Као опште правило важи да опуномоћене банке могу вршити исплате у иностранству, без засебне дозволе Министарства Финансија, само по потребама њихових клијената за отплату страног увоза у земљу и то за суму не више од 20.000 круна;

при томе за сваку суму преко 3.000 круна, клијенти морају доставити Банци сва одговарајућа документа и дозволе за увоз.

Из ових одредаба довољно се види, како је у Чехословачкој строго уређен и промет са страном валутом, у циљу заштите чешке круне.

Интервенције на берзама.

На крају треба још забележити, као што се то види из табела о раду Банковног Уреда, да је исти постепено сакупио знатну суму у страним девизама, страниј монети, и у опште у потраживањима у иностранству, при чему се део ових потраживања налази у страним земљама. Тако на крају 1920. г. 657,7 мил., а у половини 1923. г. ова потраживања достигла су суме од 1.938 мил. а 1. октобра 1923. г. 2.433 мил.; али на крају исте године спали су на 1.236 мил. Још мање суме показују биланси Банковног Уреда за 1924. г.: свега 657—737 мил. кр. Очигледно, Уред је интервенисао у заштиту домаће валуте у доба спекулације са круном у зиму 1923. године и у пролеће 1924. г. и изгубио је већи део ових страних вредности, а незнатни суфицити по спољној трговини у 1924. години нису дали Уреду могућност да без штете за круну попуни из иностранства ова потраживања. Несумњиво је пак да је Банковни Уред чинио овом интервенцијом знатну услугу чешкој круни и сачувао њену стабилност према страниј валути, како то показују Њу-Јоршки курсеви, — и према домаћој роби, како се то јасно види из прегледа кретања унутрашњих цена у 1923. и 1924. години. Не треба при томе заборавити, да златни фонд Банковног Уреда и у овом тешком добу не само да се није смањио, него се још повисио, о чему је било говорено раније, и да се дефлационистичка политика смањивања новчаница у циркулацији помоћу примања од пореза на имање и ратне добитке продужује редовним путем, без икаквог заустављања.

Може се поставити питање: како је при јаком порасту своје привреде и трговине Чехословачка могла смањити своју новчану циркулацију, као и есконт и позајмице на залогу? Где су били узети неопходни обртни капитали, а такође и знатни нови инвестициони капитали?

— „Могућност здраве папирне циркулације без металног фонда за слободну размену несумњива је, — вели Д-р Рашин у својој интересантној књизи о чешким финансијама, — „али у том само случају, кад непокривени део новчаница одговара свакодневним обичним потребама обрта, кад суме, неопходне за развитак привреде, могу бити нађене у *кредити*, који и даје циркулацији ову еластичност која је тако потребна за економско напредовање.“ Али за кредит су потребни уштеђени капитали. *И развиће штедње код становништва* је постало један од главних циљева политике овог чувеног Министра финансија.

У доба претераних радничких надница и оног бољшевичког расположења код становништва, које се после рата показивало у необичној тежњи за уживањем — захтеву сваких забава, пића, луксузне робе, без обзира на коштање — била је у Чехословачкој установљена строга контрола увоза, и потпуно забрањен увоз свих луксузних артикала; влада пак није давала дозволе за путовања у иностранство без нарочитих потреба; гостионице и кафане су морале бити затворене у 10 или 11 сати.

Даље требало је извући новац, сакривен код народа, и сакупити га код банака. Закон од 11. марта 1910. г. уредио је поштански промет и поштанске штедионице, ослободивши ове зависности од Беча и створивши за њих централу у Прагу. Закон од 17. октобра 1919. је завео енергичне мере за борбу са зеленаштвом и експлоатацијом беде сиромашног сталежа: — кривац се кажњава затвором од 6 месеци до 2 године, у тешким пак случајевима — од 5 до 20 година. Најзад закон од 14. априла 1920. г. реформирао је штедионице у Чешкој, Моравској и Шлезији, дозвољавајући оснивање њихово само комуналним, среским и окружним управама, и сакупивши све штедионице земље у један општи државни савез и ставивши их под јаку контролу Министарства Унутрашњих Дела. При томе закон тачно прописује начин рада и операције ових Установа и, нарочито, пласирање њихових слободних сума, забрањујући им, између осталог, и свако давање кредита комуналним управама. Као резултат ових мера почело се ширити поверење према штедионицама и њихови улози су се брзо повисили (од 5.537,5 мил, на крају 1919. на 11.079 мил.

на крају октобра 1924. г.). Такође биле су реформиране штедионце и мале банке у Словачкој и Подкарпатској Русији. Порасли су улози и код кооперативних установа.

Даље, установљавање система концесионирања за акционарска друштва и одвајање од Беча и Будим-Пеште многих акционарских друштава која су пред рат имала своја седишта у престоницама Астрије и Угарске, повишавање њихових капитала и оснивање нових акционарских предузећа, к томе и повећање капитала и оснивање нових приватних банака, — све са нарочитом дозволом владе, која строго брине о развиту само озбиљних предузећа — све је то много допринело побољшавању кредитних односа у земљи и олакшало изналажење неопходних обртних капитала за индустрију, пољопривреду и трговину.

За 5 година, од 1919. до 1923. год. укупна сума улога и текућих рачуна показана у билансима свих кредитних установа порасла је од 13.510,9 мил. кр. на 31.782,4 мил., т. ј. са 2,35 пута. Такође знатно су се повисили у 1923. г. *текући рачуни и код Банковног Уреда* (1. октобра 1923. на 2.167 мил. кр.); али су се на крају исте 1923. године и у 1924. поново снижили — на 438 мил. 30-IX-1924. год.) — 825 мил. 15. децембра и 1.164. мил. — на крају 1924. год.

Што се тиче *акционарских друштва* осим кредитних завода, то је по закону 1920. г. 149 друштава, са капиталом од 1.274. мил. кр., пренело своја седишта у Чехословачку и повећало своје капитале са 668,6 мил. кр. У истој години (1920) било је основано још 444 нових друштава са капиталом од 672,5 мил. У следећим годинама овај пораст акционарских друштва и њихових капитала се продужио, тако да је на крају 1923. г. у Чехословачкој већ било 1.193 друштава (осим кредитних) са капиталом од 5.823,8 мил. кр., а за 10 месеци 1923. године емитирано је нових акционарских капитала за 332. мил.

Најзад, *Поштански Чековски Уред* и три *рачунске коморе* (у Прагу, Брну и Братислави) врло су развили своје операције по клиринговању рачуна између банака, а такође и међу приватнима, што је знатно смањило потребу у ефективном новцу.

Тако су задовољене у Чехословачкој потребе у прометним средствима за плаћање. И услед тога како је већ то на-

ведено Банковни Уред био је у стању да без велике штете за промет и привредне прилике снизи своју циркулацију од 12.130 мил. на крају 1921. г. на 8.810 мил. на крају 1924. г., т. ј. за око 3,3 милиарди круна, и тим појача куповну и курсну вредност чешке круне и то више него што се снизила сама циркулација.

У ствари, на крају 1921. Чехословачка је имала на 1 становника у циркулацији 892 папирних круна или 937 папирних франака, који су имали златну вредност од 97.1 златних франака а по билансу од 31. децембра 1924. г. (са 129.7 мил. још разног кованог новца) — 638 кр. или 670 франака, али је ово услед знатно подигнутог курса чешке круне (од 6.1% до 14 92% од предратне вредности) износило скоро 100 зл. фр. Дакле, папирна циркулација је била смањена за 3 године за 27,3% или, округло за једну четвртину, а курсна вредност круне (а ми смо већ видели, да њој одговара и њена куповна моћ према домаћој роби) се подигла за 2,44 пута, тако да је циркулација на једног становника порасла у злату од 57.1 зл. фр. на 100 зл. круна, т. ј. за 75.55% или за три четвртине. Такође и општа сума новца у земљи, која је сачињавала на крају 1921. г. 739.9 мил. зл. круна или 776.9 мил. зл. франака је порасла на 1.337,9 мил. зл. круни или 1.400,6 мил. зл. фр. т. ј. општа сума циркулације у злату, остављајући на страну прираст становништва, подигла се скоро 80% иа или за четири петине.

Интересантно је упоредити ове чехословачке новчане односе са истима у страним земљама. Тако је у *Сједињеним Државама Америке* новчана циркулација, са златним и сребрним монетама, у децембру 1924. г. износила 44.08 долара или 228.5 фр. на 1. становника: скоро исто као и на крају 1921. г. (224 фр. у *Енглеској* услед умерене дефлационистичке политике новчани обрт се смањио од 515,4 мил. фун. стерл. на крају 1921 г. на 475 мил. фун. на крају 1924. г. или на 1 становника од 10.9 фун. ст. на 9.7 фун. или за 11% али у златним францима ова је циркулација порасла од 233 злат. фр. на 236 фр. или свега са 1.28% што је зависило од поновног пораста курса фунте од новембра 1924. г. после знатног снижавања у марту 1923. године, поглавито услед политичких узрока. У *Француској* новчана циркулација је порасла од 37,100 мил. франака (са разном монетом) на крају 1921. године на 47.485,0 мил. фр. на крају 1924. године, или на 1 становника од 945 фр. франака на 1048 фр. франака папирних, т. ј. за 10,9%, а курс франака за исто време је пао од 40.3% од предратне вредности на 28.07%, услед чега се и златна вредност циркулације на 1 становника снизила од 380.8 зл. фр. на крају 1921. г. на 293,7 зл. фр. у децембру 1924. г. т. ј. са 23% у *Италији* најзад новчана

циркулација се такође смањила, али врло мало: од 21.764 мил. (са државним новцем) у 1921. г. на 20.475 мил. у децембру 1924. г., т. ј. свега за 5,88%. На дан 1 априла 1924. г. у циркулацији је било свега 19.528 мил. — од овог времена циркулација је поновно порасла, и курс лире је остао скоро исти: 22,8% — 22,3% од предратне вредности, али на 1 становника — услед пораста броја становника — припадало је у злату у 1921. г. 127,9 златн. фр., а у децембру 1924. г. — 115,1 златн. фр.

Финансијске политике.

Дакле, упоређена са другим земљама Чехословачка је најсрећније провела своју дефлационистичку новчану политику и достигла је највеће резултате, истина — не без великих тешкоћа за становништво. Али да упознамо све праве узроке ових последица, треба још да се зауставимо на чешким *финансијским приликама*, на име — на њеној буџетској политици и на остварењу зајмова, унутрашњих и спољашњих.

Нема сумње, да финансијско стање државе има највише утицај на вредност њеног новца, и обрнуто, вредност новца његова курсна вредност према страним валутама и куповна моћ према домаћој роби — одређују потребу у државним средствима, повећавајући или смањујући државне расходе и приходе.

На други дан по своме васпостављењу, после распада Аустро-Угарске монархије и ратног хаоса, Чехословачка Република имала је безброј државних потреба. Требало је одмах образовати централну државну управу и парламент, осигурати безбедност Државе и за то створити националну војску и разне административне установе и надлештва, задовољавајући интересе јаких националних мањина, и уређујући саобраћајна средства. Треба још имати у виду, да је врло неповољни услов за нову Државу — огромна дужина њених вештачких сувоzemних граница, које Чехословачка Република мора чувати и бранити: око 3.000 килом, или округло-2 километра на 100 кв. километ. површине, дакле шест пута више, него у Француској. Овакав положај натерује Чехословачку, да носи велике издатке за одбрану земље и приморана је да ствара јаке савезе против многобројних историјских непријатеља. Све је то изазивало огромне државне расходе и разнолике инвестиционе трошкове и приморало државу да знатно повећа и реформира пређашњи Аустријски (за Чешку, Моравску и Шлеску) и Угарски (за Словачку и Подкарпатску Русију) порески систем а удари путем државног задруживања.

Ево какви су били за ових шест година државни расходи и приходи у Чехословачкој, према усвојеним буџетима и долунским кредитима у Парламенту.

Буџети Чехословачке Републике.

(У милионима Чехословачких круна):

Године	Расходи	Приходи	Дефицит	Инвестиц. расходи	Општи дефицит
1919.	8.615.3	3.709.8	4.905.5	— — —	4.905.5
1920.	15.225.4	10.373.5	4.851.9	— — —	4.851.9
1921.	18.026.4	17.298.9	727.5	3.173.5	3.901.0
1922.	19.813.0	18.884.2	928.8	3.263.4	4.192.2
1923.	20.871.0	18.812.3	2.058.7	2.999.8	5.058.5
1924.	16.993.9	16.391.3	602.6	2.229.2	2.831.8
«Свега за године	99.545.0	85.470.0	14.075.0	11.665.9	25.740.9
О предлогу за 1925. г.	15.974	15.702	272	1.310	1.591

Као што се види из овога прегледа, Чехословачка је имала за 6 година расхода — редовних и ванредних — 99.545 мил., а са инвестиционим трошковима (који су одељени у засебан буџет од 1921. г.) — 111.210.9 мил, а приходи — такође редовни и ванредни (осим зајмова) — донели су 85.470 мил., тако да је целокупни дефицит, који је био покривен зајмовима, износио 25.740.9 мил. или 23% од свих расхода. Истина, дефицит се скоро сваке године смањује, ипак има дефицита и по предлогу буџета за 1925. годину. Али, на покриће ових дефицита није била изнета ни једна папирна круна. Са ретком храброшћу Чехословачка је повећавала своје приходе, не презајући ни пред врло високим оптерећењем становништва ни пред великим задуживањем, на страни и у земљи.

Што се тиче оптерећења становништва, оно је на једног становника, по преводу на злато по просечним курсевима круне за годину дана, износило (без прихода од порезе на опште имање и ратне добитке, који не иду на покриће буџета): у 1919.—546 круна, у 1920. г. — 60.4 кр., у 1921.—78.9 круна, у 1922. г. — 165.3 круна, у 1923.—210 круна и у 1924.—168.1 круна. У предратној дуалистичној Монархији, у 1913. г., на једнога становника је падао просечни буџетни терет (од буџета Аустрије, Угарске и заједничког) од 111 зл. круна. Дакле оптерећење је постало у 1923. г. скоро 2 пута веће но пред рат, а у 1924. г. — 1.5 пута веће. Да би се видело, колико је

то оптерећење, упоредимо га са буџетским оптерећењем у другим земљама. Тако у 1923—24. г. просечно оптерећење од државних прихода сачињавало је у златним францима: у Енглеској — 388. фр., у Француској 192. фр., у Италији — 91 фр., у Краљевини С. Х. С. по буџету за 1924/25. — 56.51 и у Чехословачкој — 220.5 златних франака; — дакле, више него у Француској, Италији и нашој Краљевини (упоређено са последњом за 3.9 пута више) а мање само него у Енглеској. Дакле, напор земље за покриће буџетских расхода био је врло велики.

Државни дугови пак на крају 1923. год. износили су:

I) Унутрашњи дуг — 1. консолидовани — 10.606.3 мил. кр.	
2. летећи и краткорочни	7.923 7 „ „
3. По монетној реформи (остатак непокривених вовчаница и 1% дуга)	4.161.0 „ „
<u>Свега</u>	<u>22.691.0 „ „</u>
II) Део предратног дуга аустријског и угарског	4.300.0 мил. кр.
III) Спољашњи дуг, рачунат по просечном курсу 1923. г.	8.614.3 „ „
Засебни дуг Савезницима за ослобођење	4.9 „ „
<u>Свега свих врста дугова</u>	<u>35.610.2 „ „</u>

На 1 становника ови су дугови износили 2.580 круна или у злату 377 круна или 396 златних франака. Дуг дакле није мали, али свакако много мањи него у Енглеској, где је он износио ни 1 становника 4.007 златних франака, у Француској — 2.992. фр., у Италији — 1.122. фр. и скоро раван дугу у Краљевини С. Х. С. — 328. златних фр. Истина, овоме дугу морају се додати још неке суме за добијену државну имовину од пређашње Монархије, али се имају одузети репарације, које има да прими сама Чехословачка.

Између ових дугова треба нарочито истаћи стране зајмове. Ма да исплате по овима доста оптерећују Чешки биланс

плаћања, као што је о томе већ било речено, — сами ови зајмови несумњиво имали су знатни утицај на повишење курса круне, нарочито велики зајам у 1922. г., и, даље, на подржавање њеног стабилитета. Од 1923. г. заиста круна и цене су постале стабилне, и није. може бити, далеко моменат за васпостављање стварне златне валуте у земљи.

Као први корак у овом правцу била је израда, по закону од 23. марта 1923. г., чешке златне монете — „дуката“, који садржи 3.44 грама чистог злата, дакле има вредност 12 златних франака. Али овој монети придан је само значај „комерцијалне монете“, т. ј. она није обавезна у примању, пошто нема легалног курса, и курс њен према папирној круни установљава се слободно на берзи. Ипак закон опуномоћава Министра Финансије не само да изради ове дукате за рачун Државе (али без штете за банковни златни фонд), већ да одреди време, кад ће ковање ових монета бити могућно и за приватни рачун.

Ситни пак новац у металу — бијона монета — од 1. круна, 50 хелера, 20 хелера и од 10, 5 и 2 хелера, почео се ковати у Чехословачкој још по законима од 1. марта 1921. и 22. јуна 1922. г. и на крају 1923. г. је већ било у обрту овог бијона 99,426.347 круна, а на крају 1924. г. — 129.7 мил. Ова монета је од бакра и никла, а најситнија — из цинка. Примање ове монете је обавезно само за суму: до 100 круна за монете од 1 круне, до 20 круна — за монете од 50 и 20 хелера, до 10 круна — за монете од 10 и 5 хелера и до 2 круне — за најситнији новац од 2 хелера.

Закон о емисионој банци.

Најзад на место Банковног Уреда предвиђено је још законом од 14. априла 1920. године и установљавање приватне Емисионе Банке — Чехословачке Националне Банке — са капиталом од 75 мил. металних круна, при чему Држава мора откупити једну трећину свих акција. Ова Банка добиће привилегију емитирања новчаница, са металном подлогом од 35%, али закон не одређује још, каква ће бити ова метална подлога — злато или сребро, или и једно и друго, и не указује на металну садржину нове банчине монете.

Прилике нису још биле повољне за остварење ове реформе. Али — како смо видели — и Банковни Уред, ма да је то пот-

пуно државно надлештво, врло вешто и умесно руководи чешком валутом и осигурао је круни пуну стабилност.

Тако је била извршена чехословачка новчана реформа, и такве су биле мере, предузете за стабилизирање чешке круне. У првом реду — то је било смањивање циркулације путем задржавања при маркирању и размени једног дела новчаница принудним 1% зајмом, а после путем извлачења из промета оних новчаница, које су добијене у виду прихода од порезе на имање и ратни добитак. Од 1922. ка овим мерама се придружила енергична есконтна политика и опште смањивање кредита банкама. Упоредо је ишло прикупљање металне подлоге, које се повишава сваке године, и чврста девизна политика, која је донела на крају 1923. г. врло оштар закон и министарске одредбе за борбу против спекулације са домаћом валутом.

Са друге стране био је предузет низ мера за побољшање кредитних услова у земљи и, у опште, за побољшање привреде. Ове су мере повратиле поверење код становништва према штедионицама и кредитним заводима, извукле од њега раније сакривени новац и знатно повисиле акционарске капитале, ослободивши домаћу индустрију и трговину и домаћу валуту од зависности од страних земаља и од обесцењене немачке марке и аустриске круне. У корист промета, при сталном смањивању циркулације, дошле су мере за унапређење делатности поштанског чековског уреда и рачунских комора за клиринговање исплата.

Најзад чврста буџетска и оштра пореска политика и закључење низа зајмова, унутрашњих и спољашњих, подигли су поверење у будућност земље и њене валуте код туђих финансијских кругова; а знатни суфицити у спољној трговини подржали су ово поверење и прибављали Чехословачкој стране девизе.

Као резултат ових мера и срећних прилика за земљу курс круне од јесени 1922. г. почео је нагло да расте, и упоредо са њим пале су унутрашње цене, што је изазвало доста банкростава и повећало незапосленост радника. Али од 1923. год. курсеви круне и цене постали су доста стабилни, и при томе, како је то било показано, зауставили се на врло високом ниво-у, на којем су се одржали и целу 1924. г., те

су се поремећај и криза што су изазвани овом променом, већ почели решавати.

Али још није све завршено у Чехословачкој за прелазка златној валути, ма да је искован већ и златни дукат, нити за оснивање чехословачке привилеговане националне банке, ма да је закон о њој изгласан још у 1920. г. А опадање суфицита у спољној трговини у 1923. г. и још више у 1924. г. у вези са знатним исплатама на страни, донело је велику бригу за одржавање курса већ стабилизиране круне. Задаје бриге чешким државницима и врло високо оптерећење становништва, и тешкоће за извоз робе у иностранство због високог курса круне, због опште светске кризе и одсуства Русије на светској пијаци. Али не може се сумњати да ће нова држава и све ове тешкоће срећно пребродети.

ЧЛАНЦИ.

МОСТ БЕОГРАД — ПАНЧЕВО.

Померање државних граница после Ослобођења и Уједињења изазвало је, као природну последицу, нову економску па према томе и саобраћајну оријентацију неких наших крајева па и читавих покрајина.

У крајевима централног положаја и са неразвијеним саобраћајем моментана оријентација према новој економској и саобраћајној структури наше земље извршена је лакше и једноставније но у пограничним крајевима са развијеним саобраћајем. Највеће тешкоће око нове саобраћајне оријентације појавиле су се одмах после Ослобођења у Бачкој а нарочито Банату. Мађарска централистичка политика стварајући из Будимпеште политички и економски центар, повлачила је све жељезничке пруге у правцу према Пешти и преко Пеште старајући се при томе, да разједини националне покрајинске јединице, као што је то случај са Војводином односно са Бачком и Банатом. Мађари су та два национално и економски потпуно једнака краја просто одцепили један од другог. У место да на неколико места премосте реку Тису, која тече кроз Војводину, они су и на десној и на левој обали Тисе изградили железнице. које паралелно трче према Пешти.

Повлачењем наших граница саобраћајна ситуација Бачке и Баната још се више погоршала. Јужни крајеви Угарске постадоше Северни крајеви наше Отаџбине. Цео привредни живот пребацио се из северног правца у супротни јужни правац. И унутарња и спољна трговина, која је са југа на север ишла у правцу према Будимпешти и Бечу, узела је

правац са севера на југ, према чему је и цео саобраћај требало оријентисати у противном од досадањег правца. Тако је у први наш програм за израду нових жељезничких путева уврштен жељезнички спој Тител—Орловат са мостом преко Тисе (Пруга од неколико километара је изграђена али мост ни данас није довршен, док је велики колски железни мост преко Дунава код Новог Сада, једна од најважнијих веза Бачке са Сремом, односно севера са југом, пре годину дана срушен у Дунав). Исто је тако у први програм најхитнијих жељезничких радова уврштен мост Београд—Панчево, који би имао да веже Банат са Београдом односно преко Србије са Јадраном.

Ни једна наша покрајина, која је по Ослобођењу ушла у склоп наше државе није ипак слабо везана са осталим крајевима као Банат. Једини железнички спој Баната са осталим крајевима је мост у најсевернијем нашем крају код Сенте. Мађари су овај мост подигли само за локалан колски саобраћај и тек за време рата положене су преко њега жељезничке шине. Тај мост дакле по своме географском положају а нарочито по својој конструкцији ни издалека није у стању да одговори задаћи, коју данас има да врши. Друга је веза дунавски Трајект Ковин—Смедерево а сав остали промет Баната са другим покрајинама врши се бродовима Дунавом и Тисом и каналима Тамишем и Бегејем. Претовар из воза у брод и обратно из брода опет у воз отежава и поскупљује сваки транспорт нарочито транспорт пољопривредних продуката као што је то случај у Банату. Но и тако транспортовање предпоставља несметану пловидбу. Зими када наступе магле и када Дунавом и Тисом пођу санте леда престаје и тај саобраћај. У том случају престаје и трајектовање код Смедерева. Банат је онда просто одсечен од целе Краљевине.

Колики је *стратешки* значај моста Београд—Панчево, није наше да испитујемо. Међутим и сваки лаик увидеће његову важност с обзиром, да Банат са суседним државама граничи сухом и као длан равном границом, док га од свога залеђа дели Дунав и Тиса.

Исти је толики и економски значај. У моменту када стану бродови цео се банатски извоз и увоз, у колико се не врши далеко заобилазним и апсолутно недовољним путем преко сенћанског моста, обуставља. Престаје извоз пшенице, кукуруза, шећерне репе, конопље, дувана, вина и свих осталих

пољопривредних и сточарских производа. Банатски млинови, — 115 млинова са дневним капацитетом од 156 вагона — обустављају извоз брашна, да не спомињемо детаљније и остала индустријска предузећа у Банату, (производњу шећера, пива, скробца, сухомеснате робе, свиле итд.) која у том случају такође долазе у један веома тежак положај. Већих шума у Банату нема а нема ни угљених рудника тако да је Банат упућен на увоз потребног материјала за гориво. Увоз тога као и свега осталог материјала потребног индустрији и занатству врши се већином воденим путем, који зими може по некад и месецима да се прекине.

Осим стратегијског и економског значаја постоје и важни *политички* моменти, који траже да се мост Београд-Панчево што пре подигне. Према новој административној подели државне територије Банат се дели на две жупанијске области: на београдску и подунавску. Првој је седиште у Београду а другој у Смедереву дакле на десној обали Дунава, док саме области леже на левој обали, а моста преко Дунава нема. Везивање Баната са осталим нашим крајевима нарочито са Србијом и Београдом као престоницом од велике је важности по политичке и социјалне прилике у Банату, Немци, Мађари, Румуни, Словаци и остале народносне мањине чине већину становништва у Банату. Њихова оријентација на југ и постепена асимилација даје и даваће нам с обзиром на привредне и културне прилике у Банату доста посла. Тај би се посао много брже и лакше извршио, кад би веза између Баната и Београда стабилнија била.

По себи се разуме, да би мост од велике важности био и по сам *Београд* и по варош *Панчево*. Живежне намирнице довлаче се свакодневно у Београд из једног рејона који се протеже све до Великог Бечкерека и Вршца. Све те намирнице, које железницом и колима долазе до Панчева претоварују се у брод за Београд. Кад бродви стану, престане и довоз из Баната, што одмах изазива скакање цена већине животних намирница на београдској пијаци. Тако су пре две године, када су стали бродови из Панчева, многе животне намирнице у Београду поскупеле са 30—40%. — Панчево би са својих 20.000 становника овим мостом постало право предграђе Београда и развило би се временом у једно велико

индустријско место. Овако је оно зими одсечено од своје најближе околине па се из Панчева у Београд путује преко Великог Бечкерека, Сенте, Суботице, Новог Сада и Земуна неких 24 сата, док би се преко моста путничким возом путовало 20 минута.

Споменућемо још, да и наша ваздушна саобраћајна веза са иностранством према своме садањем уређењу осећа недостатак овога моста. Ваздушна Саобраћајна линија Београд-Будимпешта и Београд-Букурешт полази из Панчева, јер у Београду нема подесног терена за аеродром. Немајући железничке везе из Панчева за Београд путници, који аеропланом за 1.45 сата стижу из Пеште а за 3 сата из Букурешта у Панчево, требају 3-4 сата па некад и више док са панчевачког аеродрома стигну у Београд.

И ово неколико напомена довољно је да се увиди од колике је стратегијске, економске, саобраћајне, политичке и културне важности мост Београд-Панчево. Ми смо тај мост требали да примимо на рачун репарација од Немачке, међутим је Немачка у последњем моменту, тако рећи пре испоруке, обуставила сва давања на рачун репарација и тако мост Београд-Панчево лежи већ шест година у месту на Дунаву, на — дневном реду.

Д-р Милан Лазаревић

НЕЗАПОСЛЕНОСТ У НАС,

ЊЕНИ РАЗМЕРИ И ЊЕНИ УЗРОЦИ.

У једном од претходних бројева „Економиста“ изнели смо тешкоће, које постоје око утврђивања броја незапослених радника у нашој земљи. Наше берзе рада нису обухватиле целокупно посредовање рада у земљи те се с тога никако не можемо наслањати на њихове статистичке податке. Али поред квалификованих и у опште сталних индустријских радника имамо још велики број „потенцијелних“ радника, који би са села, где животаре са својим парцелама, радо

отишли на рад, када би услови запослења били повољнији. Број оваквих радника ни приближно се не да одредити.

И ако немамо дакле статистике беспослених, располажемо са доста тачним податцима о кретању запослења. По Закону о Осигурању Радника обавезна су на осигурање сва лица, која на основу ма каквог радног односа дају своју умну или телесну радну снагу под најам. Привремено су изузети само: пољопривредни радници, државни чиновници и државно саобраћајно особље, рудари и радници око грађења пруга и путева, започетих пре ступања на снагу Закона. Према томе осигурање обухвата у главном све раднике запослене у индустрији и трговини.

Таблица Бр. I.

МЕСЕЦИ	Број осигураних лица у 1923. г.		Број осигураних лица у 1924. г.		Требало би да буде запослено у 1924. г.	Према томе има незапослених	
	апсолутни бројеви	у %	апсолутни бројеви	у %		апсолутни бројеви	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Јануар	386.409	100.—	423.356	100.—	—	—	—
Фебруар	389.885	100.90	427.763	101.04	426.965	—	—
Март	396.915	102.72	429.311	101.41	434.871	5.560	—1.28
Април	406.792	105.27	436.084	103.01	445.666	9.582	2.11
Мај	432.024	111.81	451.492*	106.64	473.796	22.304	—4.71
Јуни	443.372	114.74	470.178	111.03	485.759	15.581	—3.21
Јули	454.992	117.75	476.327	112.51	498.502	22.175	4.45
Август	471.381	121.99	501.655	118.49	516.452	14.797	—2.86
Септем.	472.517	122.28	487.364	115.12	517.720	30.356	—5.86
Октобар	476.849	123.41	480.624	113.53	522.463	41.839	—8.01
Новемар	478.390	123.81			524.557		
Децембар	467.493	120.99			512.218		
Јануар	423.356	109.56			463.829		

Статистика Средишног Уреда за Осигурање Радника о кретању броја осигураних чланова може нам дакле пружити више мање тачну слику о кретању запослења у нашој земљи у поменутиим привредним гранама.

У рубрици 2. горе наведене таблице бр. I. налазимо податке о броју осигураних (запослених) лица у току 1923. године, и у рубрици 4 за десет првих месеци 1924. године. Упоређујући бројеве ових двају рубрика примећајемо, да је

* Извршено је разграничење са Румунијом: изгубили смо у Жомбољу 2.800 осигураних лица; добили смо у Модошу и Пардању само 800.

запослење у јануару сваке године на најнижем ниво-у. Ипак је број запослених рвдника у јануару 1924. године за 9.56% већи од јануара 1923. године. Ако се послужимо изразом из извештаја Економскога Комитета Друштва Народа који је објављен ове године под називом *Les Baromètres économiques*, овај број обележава *le mouvement fondamental* или основни покрет, основну чињеницу, на име: да просечни број осигураних лица из године у годину непрестано расте.

Овај пораст броја запослених у индустрији лица релативно је већи него нормални просечни пораст становништва. Однос између пораста индустријскога запослења и нормалног пораста становништва пружа нам дакле јасну слику о *индустријализацији* дотичне земље, о повећању индустријског запослења њеног становништва. Није дакле никакво чудо, што је, на пример, у границама садање Чехословачке првих година по провођењу осигурања годишњи прираст просечно осигураних лица износи нешто мање (просечно 5.88% за време од 1890. до 1895. године). Ми се налазимо тек у почетцима нашег индустријског развића те је према томе сасвим природно, да је годишњи пораст код нас нешто већи и да износи 9.56%. Треба имати на уму још и то, да се код нас осигурање проводи са великим тешкоћама те да и сада многи радници још нису обухваћени тим осигурањем.

Упоређујући даље бројеве поменутих двају рубрика примећујемо, да број запослених (осигураних) радника постепено из месеца у месец расте до доцкан у јесен и после опет нагло опада до јануара. То је *le mouvement saisonier* — сезонски покрет, сезонска промена. Ипак пада у очи, да су размаци тога покрета ове 1924. године много мањи и слабији, но што је био случај 1923. године. Међутим никако се не може тврдити, да је 1923. година била година индустријскога полета или у опште повећаног запослења. Не, баш обрнуто. Година 1923. била је више мање близу нормале, док се ове 1924. године примећују многе немиле појаве, које нам пружају јасан доказ, да је сезонско кретање запослења ове године *испод* нормале. То се јасно види из упоређења релативних бројева годишњег пораста у 3. и у 5. рубрикама. Ми смо на основу тога у рубрици 6. навели бројеве, које смо израчунали на основу коефицијената пораста, стварно

забележених у 1923. години. Ова рубрика приказује дакле: шта би било, када би се запослење повећало нормалним током, као што је био случај у 1923. години.

Ако се бројеви ове шесте рубрике упореде са бројевима рубрике 4, добијамо податке рубрике 7, које нам пружају доказ, да се незапосленост појавила у марту 1924 године и да је јако порасла у мају месецу, Пада у очи привремено побољшање у јуну месецу. Али код оцене *ајсолуџне* висине бројева којима се утврђује број незапослених треба имати на уму две резерве. Прво: ови бројеви не обухватају редовно незапослене у том износу, који је сигурно постојао и 1923 године, који увек и редовно постоји у свакој земљи и који је, на пример, у Енглеској у нормалним годинама износио око 2%. Горњи бројеви рубрике 7 обухватају дакле само — рекао бих — *прекобројне* незапослене. Факат, да су се исти појавили и и да број њихов расте, чини баш тај *mouvement accidentel*, ту случајну појаву, чије се објашњење тражи.

Друго: ови бројеви не обухватају евентуалне незапослене раднике у рударству, у пољопривреди и у другим гранама радности, које су још изузете од осигурања. Они не могу наравно обухватати и „потенцијалне“ раднике на селу. Они се односе, у главном, само на индустријско радништво, на трговачко помоћно особље, на занатлијске шегрте и на послугу, за које је осигурање више мање потпуно спроведено. И ако се дакле ови бројеви односе само на један тачно одређени део радништва, налазимо, да је ипак од вредности констатовати тачно *релативне* размере незапослености у дотичном делу радништва (рубрика 8).

II

Ово је важно с тога, што нам ова констатација пружа податке за један даљи закључак о узроцима ове немиле појаве. Познато је, да не само наша држава пати од незапослености. „Анкета о производњи,“ коју је у три велике свеске објавио Међународни Биро Рада, констатује, да је првих година по свршетку рата настао полет индустрије, трговине па према томе и запослења у свима гранама привреде, који је трајао до јуна 1920 године. У јуну 1920 године настао је нагао преокрет у свима земљама, и бесполица порасла је до

необичних размера. Познато је колико бриге задаје проблем беспослице државницима Енглеске у току последњих година.

Проучавајући проблем беспослице Међународни Биро Рада у поменутој својој публикацији (свеска I, стр. 83) констатује између осталог, да постоји извесан антипаралелизам односно антагонизам између кретања незапослености и кретања цена на велико. Незапосленост расте, када су цене у паду.

Може ли се поменута чињеница утврдити и за нашу државу? На жалост немамо још званично израђени индекс цена за целу државу. Једино, што се до сада ради у томе правцу је индекс цена на велико нашег најбољег стручног листа за привредна питања: Привредни Преглед. Па како се тај индекс оснива у главном на ценама пољопривредних продуката, то смо у доњој Таблици II упоредили податке о кретању запослења из Таблице Бр. I само са индексом цена индустријских продуката (група VI „Привредног Прегледа“.)

Таблица Бр. II.

6 ¹ ₂	6	6	5
Месеци.	Број запослених лица у односу према броју израчунатом у рубрици 6. Табл. I износи ‰‰:	Индекс цена индустријских продуката, ако се узме да је индекс у јануару 1924 г. = 100:	Курс долара на Београдској берзи
1	2	3	4
Фебруар	100 18	98.90	81.35
Март	98 72	95.32	80.98
Април	97.89	93.84	80.73
Мај	95.29	86.59	81.01
Јуни	96.79	88.41	84.81
Јули	95.55	90 26	84.51
Август	97.14	90.74	81.07
Септембар	94.14	84.85	73.81
Октомбар	91.99	77.37	70.07

Паралелизам у кретању запослења и у кретању цена за индустријске продукте (са малим изузетцима само у фебруару и у јулу) јако је изражен. Коефицијент корелације ових двају статистичких редова износи 0. 976!

Констатовали смо дакле готово потпуну коинциденцију између кретања запослења и цена на велико за индустријске продукте (и ако су осцилације односно екари ових статистичких редова различити, јер се запослење смањује од прилике за 1⁰/₀, када се индекс цена индустријске групе продукта смањује за 3⁰/₀). Па како је индекс цена за индустријске продукте у тесној вези са побољшањем наше валуте, са скоком динара и његовом курсовном вредношћу, навели смо у рубрици 4 и податке о кретању курса долара на Београдској берзи.

Долазимо дакле до закључка, да је смањење запослења неизбежна последица или — да будемо сасвим тачни, јер *post hoc, propter hoc* — *конкурентна појава дефлације наше валуте*. У осталом, овом се констатацијом још један пут потврђује тачност резолуције, донете од стране Међународног Конгреса за Социјалну Политику 4—6 октобра 1924 године. Та резолуција, на име, инсистира на томе, да се незапосленост да сузбити једино спровођењем *економских* мера, нарочито пак *стабилизацијом цена*, сходно одлукама Међународне Конференције у Ђенови о економској реконструкцији Европе.

Налазим за потребно нарочито подвући, да горње редове ни у ком случају не треба тумачити као неко оправдање инфлационих тежња, које се од времена до времена манифестују у нашој јавности и стручној штампи. Све кобне и по народну привреду штетне последице инфлације доста добро су познате на основу примера из туђинства, а и нашег сопственог искуства у 1921 и 1922 години.

Хтели смо истаћи једино то, да политика дефлације валуте — (нарочито ако се лагано и поступно спроводи) доноси неминовно иманентну кризу запослења. Па како се дефлација из јачих разлога финансијске политике ипак спроводи, то је јасно, да треба водити рачуна о конкурентној појави дефлације — о незапослености — и радити на њеном сузбијању другим економским мерама, као што су:

1. Олакшице за долазак страног капитала и отварања *индустријских* радња од стране странаца а у циљу да се повећа запослење домаће радне снаге.

2. кредитне олакшице за обављање јавних радова, на пример, за систематски спроведено зидање јевтиних станова.

3. најзад и палијативне мере социјалне политике у смислу редовног издавања помоћи и потпора незапосленим радницима.

Свакако је наш положај у смислу сузбијања непослице много повољнији, рецимо, од Енглеске: нисмо још искористили до краја све могућности наше привреде; лепе шуме, плодна поља, богати рудници још чекају да буду експлоатисани. Индустрија може да се развија, јер и до сада увозимо многе продукте и артикле, за чију израду у земљи имамо све неопходне предуслове — сем капитала. А за његов долазак из иностранства је снажење валуте ипак најбоље средство.

Ал. Вегнер

Такса на акције и рок трајања акционарских друштава.

После рата наша је држава, као уосталом и већина осталих, увећане расходе у главном покривала повећањем посредних пореза. У послератним изменама закона о таксама акционарска друштва су оптерећена знатним повећањима дотадашњих такса. Тако су пре рата плаћала акционарска друштва у Србији таксу за одобрење правила која се кретала од 100 до 300 динара, пр ма врсти пословања друштва, док данас та такса износи 10% од одобрене главнице, што наравно износи куд и камо већу суму. Раније су поменута друштва плаћала на име таксе на акције по 0·80 од 100 динара, доцније та такса повећана на 2 до 4% па је дигнута чак до 6% но доцније је ипак снижена на 2% за акције на име и 4% на акције на доносиоца.

Али иако су ова повећања врло велика, ипак она нису изазвала јаких протеста у јавности, јер су у главном била умесна, пошто су раније таксе биле и сувише ниске.

Међутим друге неке одредбе закона и његове примене наишле су на једнодушан протест свих заинтересованих друштава, не толико због висине тарифних ставова колико због њихове неправилности и, може се рећи, њихове нелогичности.

Тако вишак, који акционари полажу преко номинале акције, приликом уплата акција нових емисија, а који иде у резервни фонд, сматран је, до скоро, као добит друштвена и према томе као такав и порезован. Приликом последње измене закона о таксама, морао је законодавац изрично нагласити (I. Бр. 10., нап. 3) да то није добит и да не подлежи плаћању порезе на добит.

Али 6. напомена тарифног броја 10 садржи једну одредбу која се у својој неправичности може такмичити са горепоме-нутим схватањем финансијских органа о вишку уплата акције преко номинале. Та напомена гласи: „Ако неко друштво добије допуштење да може свој рад наставити и после одређеног рока трајања, оно је дужно платити понова све таксе прописане овим тарифним бројем“, т. ј. таксе на акције.

Законодавац се, приликом доношења ове одредбе, руководио вероватно овим консидерацијама.

Такса на акције јесте једна врста прометног пореза на те хартије од вредности. Из тога разлога и постоји разлика у таксирању између акције на име и акције на доносиоца (док прве плаћају 2⁰/₀, друге плаћају 4⁰/₀), јер се приликом сваког преноса акција на име наплаћује посебна такса, акције пак на доносиоца се преносе простом предајом из руке у руку, те не плаћају никакву таксу. Законодавац је према томе могао доћи на мисао да одреди рок трајања плаћене таксе: такса на промет акција важиће рецимо за време од 50 година. После тога рока плаћаће се нова такса. Таква одредба у закону била би логична и са те тачке гледишта неби јој се могло ништа пребацити. Међутим, законодавац је мислио да ће постићи исти резултат ако рок трајања таксе на акције веже за рок трајања друштва, као што се то види из цитиране напомене I. Бр. 10. Такво пак решење има три рђаве стране.

На првом месту, рок трајања акционарских друштава не одређује ниједан закон већ се то оставља правилима друштвеним. Према томе и имамо разних рокова почевши од 5 и 10 година па све до 100 година, а има их, и то велики број, која су основана на неограничен рок. Како у ограниченом броју случајева чланови друштва немају неког нарочитог интереса да ограничавају рок трајања друштва, они ће, да би избегли плаћање таксе из поменуте напомене, предвиђати у правилима неограничен рок трајања, и на тај начин фискус неће доћи до ове таксе.

То је прва рђава страна, али то важи само за будућност, т. ј. за она правила која су састављена имајући у виду ту одредбу закона о таксама. Међутим та се одредба свом тежином своје неправилности сваљује на она друштва која су раније основана и која су у правилима већ предвидела какав рок. Али не кажемо тиме да је неправично да друштво, по истеку предвиђеног рока, плаћа понова таксе које је платило раније приликом оснивања, већ неправда лежи у томе, што то друштво мора да плаћа понова и оне таксе које је платило можда и пре најкраћег времена: Друштво је, на пример, повећало капитал 49. године од свога постанка, и платило таксу на акције издате у тој години, идуће године му истиче рок трајања, и оно ће морати да плати понова таксу на те исте акције!

Најзад, рђава страна је ове одредбе и то што ова такса погађа слепо, насумце. Које је друштво толико срећно да његова правила не предвиђају ограничен рок трајања, то је ослобођено плаћања те таксе, у противном пак случају имаће ту несрећу да једну исту таксу плаћа два пута. Једна су дакле друштва повлашћена према другим, захваљујући срећном стицају околности.

М. Б.

ПРИВРЕДНА ХРОНИКА.

Из праксе Државног Савета

I.

Браћа М. индустријалци, изјавили су тужбу Држав. Савету противу решења Министра Финансија (Генерал. Дирекције непосредних пореза), зато, што их је надлежно пореско одељење одн. среска фин. управа задужила порезом рефератом, и према томе реферату и извршило разрез пореза по чл. 85. Зак. о непосредном порезу. Тужиоци наводе у тужби, да су они пореску пријаву заиста поднели после одређеног рока за пријаву, али да је порески одбор тек скоро после читаву годину дана вршио оцену пореских пријава, или другим речима, у моменту када је порески одбор ценио такве пореске пријаве, пријава тужилаца се већ налазила пред пореском влашћу, те зато на њих није могао ни применити пропис чл. 85. зак. о непосред. порези.

Државни Савет, решавајући овај случај, одбацио је тужбу као неумесну са ових разлога: кад се из акта овог предмета види, да су тужиоци заиста поднели пријаву после одређеног рока, што у осталом и сами у тужби признају, и кад се из акта види и то, да је порески одбор ценио факат, да су пријаву доцније поднели као и то, да је пре поднете пријаве предузета истрага у смислу чл. 111. зак. о непосредном порезу, — онда је у овом конкретном случају имало места промени чл. 85. напред поменутог закона.

Ми мислимо да ова одлука Држав. Савета није у потпуној сагласности са применом чл. 85. пор. зак. Ранија јудиктура Држав. Савета, нарочито његова јудиктура пре рата, била је у овоме смислу исправнија. За доказ овога, ми ћемо цитирати одмах једну његову одлуку од 17. септембра 1911. г. Бр. 8877, која гласи: „Чл. 85. зак. о непоср. порезу, предвиђа лишење права на тужбу на разрез пореза само за оне пореске обвезнике и само онда, кад се за извесни порески објекат, који је раније порезивањем већ познат пореској власти

у смислу чл. 81. истог закона и за који је утврђено да још постоји, не поднесе пријава за наступајући порески период, већ за тај објекат пореско одељење састави посебан реферат, па овај са ранијом пријавом упути пореском одбору на оцену. Другим речима, пореско одељење не може у своме реферату да измени природу тога објекта и пријави га као нов, већ га мора пријавити онако како је раније био порезиван, ако хоће да за тај разрез пореза веже лишење права жалбе према дотичном пореском обвезнику. У противном, ако је оно у своме реферату изменило природу пореског објекта и обвезника задужило порезом на тако измењен објекат, онда је Министар и без обзира на чл. 85. зак. о непосред. порезу, дужан упустити се у оцену главне ствари и овакав разрез пореза поништити, пошто му у основи није било места, и наредити да се дотични обвезник задужи порезом на онај објекат на који је и раније био задуживан“.

II.

Ф. З. из Ђаче поднео је жалбу Државном Савету противу решења Министра Финансија од 23. фебруара 1921. год., Ц Бр. 81501, којим је оснажено решење Царинарнице у Сиригу Б. Бр. 577, од 1. децембра 1920. године по делу увозног криумчарења једног шешира. Жалилац напомиње у жалби да је окриумчарену робу купио у граду Сегедину, и да је тај шешир купио за себе и сматра да он тиме није учинио никако дело због кога може бити кажњен по царинском закону. Расматрајући овај случај по жалби, Државни Савет је поништио напред поменуто решење Министра Финансија са следећих разлога:

„Решење не може остати у снази, јер дело није утврђено доказима у смислу Царинског кривичног поступка. Тако не постоји записник, који се према чл. 26. Царинског Кривичног поступка у сваком случају мора саставити, и који је, ако је уредан, по чл. 53. истога поступка пуноважан доказ о кривици. Стога не може да опстане разлог жалбеног решења „што окривљени ничим не побија факта изнета у записнику“, јер акт полициског комесара у Новом Сегедину Бр. 537, од 29. новембра 1920. године, Царинском одељку у Новом Сегедину, није записник у смислу чл. 26. Царинског Кривичног поступка, а не износи никаква факта на основу којих би се могло константовати дело криумчарења, него само констатује да је жалилац ухваћен са спорном робом, не наводећи околности под којима је то извршено.

Ни истрагом није прибављен никакав пуноважан доказ, јер хватач није саслушан противно чл. 29. и 30. Царинског Кривичног Поступка, а испит окривљеног вршен је без присувања два грађанина, што је противно изричном закону чл. 29. Царинског Кривичног Поступка.“

Ми мислимо да је ова одлука Државног Савета потпуно коректна и у сагласности са одредбама Царинског Закона и Царинског Кривичног Поступка.

Прописи Царинског Кривичног Поступка, као и сви прописи формалног права су категорични, и ако није све испуњено што се по њима тражи, не може се ни узимати да постоји ма какво кривично дело. Царинске власти врло често пута пропуштају да Царински Кривични Поступак примењују ригурозно, што свакако иде на штету саме службе. **Др. Д.**

Питање откупа дувана.

Наша Монополска Управа налази се у тешкој ситуацији, јер већ 2—3 године има вишак у производњи дувана. Око 5,000.000 килограма дувана стоји непродато. О томе је у „Економисту“ било речи у чланку г. д-ра Уроша Стајића (бр. 9 за септембар 1924 стр. 764—781).

Скоро годину дана многобројни агенти и чланови Монополске Управе траже купце по свету. Картелисани фабриканти цигарета постављају услове, погађају се. воде преговоре, али се ствар још не свршава. Ситуација је у толико тежа, што се овај трговачки посао доводи у везу и с једном финансијском операцијом. Држава тражи да јој се на подлогу робе да један зајам, који би у виду обртног капитала послужио за финансирање последње бербе, за откуп дувана од произвођача који још нису добили новац за бербу од 1924.

Налазећи се у овако тешком положају, држави није остајало ништа друго, него да смањи цену. То је изазвало негодовање произвођача и одмах, првих дана по састанку Народне Скупштине, Министар Финансија је морао — услед протеста народних посланика — поднети радикалном клубу опширан експозе о овом питању. Између осталог, министар Финансија рекао је ово:

„Код аграрних производа, са обзиром на поправку динара, требало је већ да наступи падање цена. То није случај код жита, јер су цене на страни високе, те се промене у валути нису осетиле, али је тај случај код дувана. Његова се производња последње године јако увећала, не само код нас, него и у Грчкој, Бугарској и Турској. Тако постоји једна суперпродукција, а услед тога и велика депресија на страним пијацама дувана. *Дуван се шешко продаје.* Стога морамо водити рачуна о томе факту и нисмо у могућности давати цене за откуп веће него што дуван стварно вреди. Сељак се међутим научио на високе, инфлационе цене, и у томе је сад тешкоћа.

Шта наш дуван вреди, видели смо чим смо извезли прве партије дувана у иностранство. То је било прошле и ове године. До краја 1924. г. ми смо увозили дуван са стране за домаћу потребу. На те куповине смо дали

200 милиона динара. *Сад више нисмо земља која увози, већ која извози дуван.* До сада смо продали 500.000 килограма дувана жетве 1921 и 1922 г., а од жетве 1923 продали смо Пољској Режији 232.000 кгр. а Чехословачкој 1,230.000 кгр.

И ако се види. да се поступно са продајом у иностранству постиже све већи успех, ипак та ствар наилази на велике тешкоће услед извесних законских формалности, ограничења и нееластичности државне администрације каква је и монополска. Чине се сада покушаји, да се са извесним страним групама учини споразум за продају наших дувана у иностранству, али и ти преговори теку врло тешко.

Што смо ми успели, да нашу земљу претворимо у активну у погледу дувана, те да дуван извозимо, то је могло да буде услед тога, што смо ми повећали производњу дувана у великој мери. У 1922 г. произведено је 9,772.000 кгр., у 1923 г. 18,002.000 кгр., а у 1924 27.900.000 кгр. Тако ћемо имати за извоз од бербе 1923 г. 5,000.000 кгр., а од бербе 1924 биће за извоз око 8,000.000 килограма.

Увећана продукција изазива улагање великих сума новца у откуп дувана. Године 1922 требало је за откуп 255 милиона динара, 1923 уложено је 602 милиона, а данас ће нам требати око 800 милиона динара. Ове потребе новца *Доводе државну благајну у тежак положај.* Она не може да рачуна на монополске приходе, јер они одлазе на откуп дувана. Отуда један не буџетски, већ благајнички дефицит, тј. притицање прихода долази доцније, него вршење расхода, улаже се новац у дуван, а тај ће новац тек доцније ући у државну касу, кад се дуван ферментира и прода.“

Под утицајем својих заинтересованих бирача, народни посланици из Ј. Србије (која је најважнија област за производњу дувана) не могу да приме ове разлоге, које износи министар Финансија и непрестано траже да се цена повећа. Последње питање, упућено, од стране опозиционих посланика министру финансија гласи овако:

„Закупне цене за овогодишњи дуван претерано су малене, те нису у стању покрити произвођачима ни трошкове.

Узимајући у обзир претерано строго класифицирање у категорије и ниске цене последњих категорија, просечне цене, у скоро свима окрузима Јужне Србије, варирају од 15—20 динара од килограма.

Тврди се да је по вашем наређењу Управа Државних Монопола одредила овако ниске цене, те тиме довела до пропасти многе произвођаче пошто само трошкови око производње износе око 25—30 динара по килограму

У изгледу је опасност, да после коначне материјалне пропасти масе произвођача дође у питање и сама производња у Јужној Србији и тиме се наноси огромна штета државним интересима.

Сматрамо за дужност да вам скренемо пажњу на ово и замолимо вас да нам писмено изволите одговорити:

1. Је сте ли вољни поправити ову погрешку и наредити да се откуп врши по већ објављеним ценама на које се држава раније обавезала;

2. Мисли те ли наредити да се откупљивање у Јужној Србији привремено обустави док се ова погрешка не поправи и да се исплати разлика и онима којима је већ дуван узет.“

За жаљење је, што се једно чисто економско и финансијско питање искоришћује у партијско-политичке сврхе, али исто тако мора се осудити и досадашња политика Монополске Управе, која није ни трговачки организована, нити уопште има смисла за послове који су јој поверени.

Неповољно регулисано питање откупа дувана може имати рђавог дејства и на државне приходе од монопола дувана. Кад се произвођачима тако дуго не откупљује роба и кад се за њу не даје жељена цена, онда они долазе у искушење, да дуван продају недозвољеним, криумчарским путем. Тврди се, да се у Босни, Херцеговини и Ј. Србији већ у велико појављује „качак“ дуван.

Монополска стоваришта дувана у тим крајевима примећују, да је потрошња дувана у јануару и фебруару о. г. слабија, него у исто време 1924. И то су изборни месеци, кад се обично народу раздају паклићи. О тој околности мора се такође водити рачуна при решавању овог питања.

С.

Збор Народне Банке.

У недељу, 8 ов. м. био је пети редован збор акционара Народне Банке. Управни одбор поднео је извештај о своме раду, у коме се баца и један општи поглед на наше привредне прилике у 1924.

Ту се говори најпре о пословима с државом, за које се вели да су били добри и „интимни“. Овај несрећно употребљен израз дао је повода неким акционарима да поближе објасне, из чега се састоје ти интимни односи између државе и Народне Банке.

Г. д-р Влада Т. Марковић са свим је умесно замерио банчиној управи, што је дала гаранцију Управи Државних Монопола за 300.000 фунти и молио је, да то више не чини јер је таква радња противна закону. Затим је поставио питање — на које на збору није одговорено — како је могла држава да прими на свој терет дуг од 50,000.000 динара за исхрану пасивних крајева и 17,000.000 динара за рачун Господарског Друштва из Загреба. То представља ново задужење државно, за које нема ослоња у закону.

Кад је реч о кретању вредности динара, Народна Банка констатује, да се у том погледу много учинило „захваљујући и енергији и умешности министра финансија“. Збор акционара није се сагласио с банчином управом, јер се неколико акционара изјаснило против државне интервенције на берзама. Г. В. Марковић се задржао на овоме из два разлога (1) што таква радња може државу да кошта, јер се може изгубити

на курсдиференцији (2) што нема ослонца у закону и статуту, да се држава задужује за куповину девиза. Ако то и не иде на рачун контингента новчаница, још више је за осуду, ако се ти динари издају из новчаничне резерве, која треба да остане недирнута.

Г. Милутин Станојевић, познати извозник и потпредседник Београдске Трговачке Коморе, такође се изјаснио против државне интервенције на берзама. Он сматра, да држава прави фиктивне курсеве да би одржавала динар на извесној висини, из политичких разлога. Тражи да се укине и откуп једне трећине извозничких девиза, јер ту извозници плаћају један неоправдан намет за поправку динара, пошто им се за откуп одређује курс нижи од бераанског. Г. Станијевић је мишљења, да је због вештачке поправке динара извозна трговина у кризи. Све је стало: не извозе се ни дрво, ни јаја, ни кукуруз. Нарочито подвлачи кризу у дрвеној индустрији. „Ако занемарите извоз — завршио је г. Станојевић — не можете после динар никаквим средствима поправити. Зато оставите, нека се сам поправља.“

Питању каматне стопе, управа је посветила велику пажњу.

Познато је да је у току прошле године вршена и једна анкета код новчаних завода. Резултат те анкете саопштен је у извештају и гласи овако:

„Анкета, коју је Банка о томе чинила, по књигама свих својих комитената новчаних завода, довела је до неочекиваних резултата. Каматна стопа се плаћа и наплаћује како се где стигне. Каматна активна стопа у целој земљи варира између 18 и 30 од сто с тим, да је 18⁰/₀ изузетак, а 24⁰/₀ обична каматна стопа. Пасивна каматна стопа креће се између 6⁰/₀ и 18⁰/₀ у главном, али највише има са 12⁰/₀. У истим варошима и готово под истим условима има свих стопа у размацима које смо навели. Тамо где новчани заводи учествују и у добити каматна је стопа још и већа и прелази и преко 30⁰/₀. У кредиту учествују још и приватна лица, и новац који они дају појединцима још је скупљи него и најскупљи кад новчаних завода.“

Досад се ова стопа могла како-тако и толерирати пошто је она представљала у неколико премију за осигурање од падања курса динара. Сад, кад се курс динара почео пети, ова претерана каматна стопа постала је опасност за свакога онога ко се кредитом служи, јер стабилизацијом поправљања вредности динара нити има оне зараде, која је раније постојала кад се динар кварио, нити могу предузећа нити трговци да се кредитом служе, да опстану. Народна Банка сматра да има права да не помаже кредитом оне посреднике, који претерану камату наплаћују и плаћају и тиме својим комитентима спречавају сваки изглед за напредак. Кад се на банчиним Зборовима претресало питање о наплаћивању интереса изјављено је да се интерес од 18⁰/₀ може сматрати као умерен. Међутим Банци за њено даље кредитовање било је потребно да зна који је оправдан приватан интерес, да би могла својим комитентима, новчаним заводима, ставити до знања да ће морати да им укине кредит ако се у наплаћивању интереса не буду држали тога оправданог интереса и дати га директно ономе коме га и новчани заводи дају.

Ова намера банчина изгледа није била добро схваћена од извесног дела новчаних завода, и протумачена је, као да Банка жели и хоће да декретује каматну приватну стопу. Међутим нити Банка то жели нити може, нити треба да чини. Али Народна Банка може и треба да укине свакоме ономе кредит који се тим кредитом не служи у оне сврхе којима Банка мора по Закону и по природи свога посла да служи. Исто тако Банка мора и треба да укине кредите и онима, који њен кредит злоупотребљавају и не употребљавају га у производне сврхе“...

Представници банака, са свим појмљиво, нису говорили о каматној стопи. Али се зато један трговац (г. Тих. Панић) изјаснио, да не треба давати кредите оним новчаним заводима, који наплаћују више од 18⁰/₀ интереса. Даље је тражио, да се сезонски кредити уопште не дају банкама, него непосредно самим извозницима.

Г. Арса Стаменковић, као правник, отишао је много даље. Он сматра, да је и банчина управа саучесник у кривизи новчаних завода, који наплаћују више него што је законски интерес (12 од сто), кад им толерира камату до 18⁰/₀.

Односно ревизије кредита и кредитне политике која се при том спроводи, у извештају се вели ово:

„Да би Управа банчина дошла до потребних средстава за давање нових кредита приступила је била у прошлој години, као и у претпрошлој, ревизији кредита. Том ревизијом тежило се, да се досад подељени кредит, редукцијом или укидањем кредита, правилније подели и да се прибаве потребне суме за давање нових кредита. У том послу већ се и успело, јер крајем јуна ове године имају сва задужења по редукованим или укинутим кредитима из 1923-ће године да се исплате, а крајем децембра у главном из 1924-те године. Управни Одбор се нада, да ће већ у овој години моћи приступити давању нових кредита. У осталом и у овој години ће се извршити ревизија кредита, да би се могли дати кредити и онима који их досад нису имали, а кредит заслужују.

Приликом ревизије кредита води се рачун између осталог нарочито и о томе, какав је материјал који имаоц кредита у есконт код Банке подноси; о висини интереса, који наплаћују и који плаћају имаоци кредита; о начину употребе кредита, да ли се кредит употребљава преко целе године у пуној суми или се употребљава с времена на време; о капиталу који се у предузећу налази, да ли је домаћи или страни итд. Према свему томе одређује се да ли ће се који кредит смањити, сасвим укинути или задржати.“

Једно врло интересантно и актуелно питање (о принудној нагоди) које се ових дана с успехом расправљало у Клубу београдских адвоката, дало је повода да се и Народна Банка њиме позабави. Она је, усталом, директно заинтересована, јер један велики део њених сумњивих потраживања (која су отписана у суми од 7,117.729 динара) из прошле године проистичу од банака и трговачких фирми, које су тражиле нагону. О тој институцији наша новчанична банка износи и једну занимљиву статистику. Тај одељак у извештају гласи:

„У 1923-ћој години било је 48 принудних нагодаба, а у 1924-тој години 479 случајева, поред 30 добровољних поравнања и 25 стечајева. Укупна сума пасиве износила је 131,300.000 — динара а активе 82,700.000 — динара. У Загребу је било 43 случаја, у Осијеку 18, у Београду 16, у Суботици 12, у Новом Саду 8, у Љубљани 12, у Сарајеву 26, у другим местима 409 случајева. Морамо одмах напоменути да је највећи број принудних нагодаба међу поратним трговцима и предузећима, а један мали број само међу предратним трговцима.

Закон о принудној нагодби био је донесен у Финансијском Закону 1922-ге године, онда када је због падања вредности динара била опасност од катастрофа у које су могли пасти трговци увозници. Закон је био донесен после дугога тражења излаза из те ситуације и после већ учињених појединачних аранжмана за дуговања у иностранству извесних наших троваца. Циљ који се тада имао пред очима био је, да се спасу они, који су без своје кривице дошли у безизлазан положај. Међутим, доцније, нагодба се употребљавала и тамо где би јој било места и где тога места не би било. Нарочито последње године нагодба се употребљавала чисто у циљу спекулације и у жељи да се повериоци оштете, и била је бедем иза кога су се крили сви независни спекуланти са својим неуспелим пословима. То је наносило велике штете нашем кредиту у земљи и иностранству. Али нагодбом су се послужили и они, који су невољно били западали у руке несавесних поверилаца и нису могли издржати претеране камате, које се сад наплаћују. *Као борба против претераног интереса, који најлаћују било приватни људи, било новчани заводи, нагодба би се још донекле могла правдати, али она се никако не би могла оправдати онаква каква је данас. Нагодбу би према томе требало одмах укинути, али у исто време донети закон, којим би се претеране строгости стецисног поступка ублажиле стварањем једне врсте праведнијег предстецисног наравнања, нарочито сад кад динар показује тенденцију ка повећању своје вредности“.*

Интересантно је, да на збору Народне Банке о нагоди није било много речи. Једино је г. Панић нагласио, да нагоду треба одобрити само оним фирмама које су активне, а моментано нису ликвидне. Иначе треба одбити сваки захтев за нагоду.

Збор је усвојио предлог управног одбора, да се на име дивиденде подели акционарима по 400 динара од акције (за 1923. дато је по 500 динара). Из кругова малих акционара чули су се протести против смањивања дивиденде, јер је преостало од добити 2,472.715 динара која се сума уноси у фонд за попуну дивиденде који се већ попео на 16 милиона динара.

Осим уобичајеног дневног реда, овогодишњи збор имао је да се позабави и једним предлом, који је потекао из средине самих акционара банчаних. По томе предлогу, тражи се да се члану 51 банчиног статута (који говори о гувернеру) дода нов став, који ће да гласи:

„Чланови управног одбора Народне Банке, као и директори и чиновници њени, не могу бити чланови управног или надзорног одбора ни једног другог новчаног завода, или акционарских индустријских предузећа, као ни чланови управе Државне Хипотекарне Банке и Монополске Управе“.

Разуме се по себи, да главни управни одбор банчин није прихватио овај предлог и тражио је од збора, да за сада остане све по старом. Међутим, предлог је наишао на одобравање многих акционара који су ватрено бранили предложену измену статута, и ако је нису били потписали.

Најзад је по предлогу г. Д-ра В. Марковића решено, да питање остане отворено и да се остави банчиној управи да о овоме поднесе свој предлог на једном од идућих зборових акционара.

Н.

Стање Народне Банке.

Метална подлога остала је иста. Стране валуте, међутим, повећале су се, за последњи месец дана, са близу три милиона; али је зато сток девиза знатно опао (за 25,7 милиона). Вероватно да су вршене и неке исплате за државни рачун, али је исто тако држава доста продавала девиза на берзама.

На овогодишњем збору акционара прилично је нападана интервенција на берзама, а нарочито откуп једне трећине извозничких девиза. Сем тога, са свим је умесно примећено, да овај начин задуживања државе (за девизне послове) није предвиђен законом; нити се може правдати повећање новчаничног контингента, на тај начин.

Зајмови на менице опали су за 54,3 милиона, докле су се зајмови на залог нешто повећали. Криза у кредитима слабије се осећа и сви новчани заводи располажу великим готовинама. Менични портфељ банчин опадаће и због тога, што се приближују рокови за исплату ванредних кредита.

Државни дуг непромењен, ма да се види из годишњег извештаја банчиног да су се обавезе државне понегде и повећале (преузимањем гаранција за исхрану пасивних крајева), али се то не показује у досадашњим рачунима.

Циркулација новчаница смањила се за 34,8 милиона динара. То долази, једним делом, од враћања зајмова банци. Државно потраживање смањило се крајем месеца за 26,3 милиона и није га у опште било. Опале су и обавезе банчине по жиро рачуну и разним рачунима.

У појединостима стање је било овако:

За месец
дана

АКТИВА

31-I-925 28-II + или —

АКТИВА			
	31-I-925	28-II	+ или —
МЕТАЛНА ПОДЛОГА:			
у кованом злату	72,3	72,3	—
у кованом сребру	17,4	17,4	—
у страниј монети	1,9	4,8	+2,9
у депоима на страни у разним валутама	372,8	347,1	—25,7
Укупно	464,4	441,6	—22,8
ЗАЈМОВИ:			
на менице	1208,2	1153,9	—54,3
на хартије од вредности	190,7	200,9	+10,2
Укупно	1.398,9	1.354,8	—44,1
ДРЖАВНИ ДУГ:			
рачун за откуп крунских новчаница .	1.186,3	1.186,3	—
рачун приврем. и сталне размене . .	367,9	367,9	—
по зајму на бонове обрт. капитала .	966,3	966,3	—
по зајму на бонове по ванр. кредитим а	2.000	2.000—	—
Укупно	4520,5	4520,5	

ПАСИВА

31-I 28-II + или —

ПАСИВА			
	31-I	28-II	+ или —
Главница Дин. 50,000.000 у кованом злату			
од ове уплаћено	25,5	25,6	+0,1
Резервни фонд	5,8	5,8	—
Новчанице у течају	5.794,6	5.759,8	- 34,8
РАЗНЕ ОБАВЕЗЕ:			
по жиро-рачунима	345,1	321,3	—23,8
по разним рачунима	331,2	262,1	—69,1

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

La législation sociale par J. Oudegeest. *Secrétaire de la Fédération Syudicale Internationale. Amsterdam. 1924.* — У малој књици од 104 стране изнет је кратак али ипак врло концизан преглед главних тачака програма Друге (Соци-

алистичке) Интернационале: о праву коалиције, о осмочасовном радном дану, о јевтиним становима за радништво и, најзад, о социјалном осигурању. У закључној глави аутор пледира у корист устројства радничких одбора (савета) у

предузећима, као „нове форме“ радничког покрета, и подробно износи корисност Међународне Организације Рада.

У прилозима одштампан је у целини Програм за Међународно социјално законодавство, како је прихваћен од стране Међународног Конгреса Синдиката, одржаног 1924. године у Бечу. Кратак извештај о стању социјалног законодавства у послератно доба садржи податке из 13 разних држава. Поред Енглеске и Немачке налазимо ту Летонску па чак и Палестину, и ако су изастале — Француска и Сједињене Државе. На тринаестом месту налазимо на три стране извештај Савеза синдиката Југославије. Као заинтересовани и вајпозванији стручни орган, Савез је могао избећи учињене погрешке: Закон

о Заштити Радника датира од 28. фебруара 1922 г., а не од 14. јуна 1922 г., када је објављен у Службеним Новинама. Закон о Осигурању Радника пак датира од 14. маја, а не од 3. јуна 1922 г. Исто тако је нетачно тврђење извештаја, да је последњим Законом задржан за осигуравајуће заводе у Босни и Славонији ранији однос ($\frac{2}{3}$ и $\frac{1}{3}$) између радничких и послодавачких делегата у управним органима, док се међутим Закон свуда строго оснива на принципу паритета. Ове погрешке и ако ситне — ипак су толико незгодније, јер се налазе у извештају намењеном за иностранство, које је и иначе недо-вољно обавештено о нашим приликама.

Ал. В.

НОВЕ КЊИГЕ.

Наша индустрија, занати и трговина, IV део од Миливоја М. Савића. Сарајево, 1924. Цена 25 динара.

У овој свесци најмање се говори о индустрији. Ту су чланци о житарској и сточарској трговини, а највећи део посвећен је занатству.

Пољска привреда у народним пословицама, средио д-р Милан З. Влајинац Београд 1925. Цена 55 динара.

Савлађујући велики труд и напоран рад, познати пољопривредни стручњак г. М. Влајинац успео је да прикупи из целе наше земље народне пословице, које се односе на народну привреду, специјално земљорадњу.

Те су пословице систематски сређене и то: 1. оне које се односе на опште

прилике и потребе за пољопривредну производњу клима, земља, вода, рад и др.) 2. производња биља (ратарство, градинарство, воћарство итд.); 3. производња стоке.

Ова збирка има интереса не само за пољопривреднике, него и за фолклористе и шире кругове читалаца.

Одлуке стручњака о репарацијама. — Извештаји Довеса и МК. Кена. са прилозима. Превео д-р Владимир Д. Ђорђевић, Београд 1925.

Г. Ђорђевић се подухватио тешког задатка да преведе целокупан материјал који се односи на тзв. Довесов план о репарацијама. Питање је врло важно и занимаће не само политичаре, него и економисте и друге стручњаке.

ДРУШТВЕНЕ ВЕСТИ.

Годишња скупштина нашег Друштва. — У недељу 12 априла о. г. биће редовна годишња скупштина Друштва за Економну и Социалну Политику. Дневни ред је овај:

1) Извештај управног одбора о раду и рачунима у 1924. години;

2) Измене и допуне друштвених правила;

3) Избор потребног броја чланова

за управни и надзорни одбор.

Скупштина ће се одржати у 10 часова пре подне у сали Индустријске Коморе (Коларчева ул. бр. 1, II спрат).

Право учешћа на скупштини имају сви чланови добротвори и утемељачи, као и они редовни чланови, који су уплатили свој улог од 1.000 динара једном за свагда.

Нови чланови. — Од почетка ове

године уписали су се за редовне чланове нашег Друштва и положили улог по 1.000 динара: Врачарска Задруга Београд, Милан Ј. Максимовић Београд, Манојловић & Комп. извозници Техничка Банка Београд, Драг. Паљић, инжењер.

Претплатницима. — Молимо г. г. претплатнике који још нису измирили дужну претплату, да нам пошљу за 1924 годину, као и за ову годину.

РАД НАШИХ БАНАКА.

Хрватска Ескомтна Банка. Загреб. —

У седници равнатељства Хрватске Ескомтне Банке у Загребу, одржаној дне 27 фебруара о. г., закључено је да се редовна главна скупштина за минулу пословну годину одржи дне 18 марта т. г. у 5 сати после подне у друштвеним просторијама. Главној скупштини биће предложен биланс за год. 1924., која свршава са чистим добитком од Дин. 28,701.029.27.

Из пословних извештаја Равнатељства произлази, да је пословање у прошлој години завршено са врло повољним резултатом. На дивиденди про 1924. партиципира главница од динара 140,000.000.—. Улошци Хрватске Ескомтне Банке на штедним књижицама те у текућим рачунима изнашају Дин. 356,107.255.63. Свеукупни промет достигао је у год. 1924. износ од Дин. 73,897.776 046.78 повећавши се према претпрошлој години за сса. 10 милијарда динара. Равнатељство је закључило, да предложи главној скупштини, да се за прошлу годину почевши од 23. марта о. г. плаћа дивиденда од Дин. 15.— (лани Дин. 15.—) по дионици од ном. Дин. 100.—, дакле 15%, те да се дозначи изванредној причувној заклади Дин. 2,000.000.—, порезној причуви Дин. 500.000.—, мировинској заклади Дин. 800.000.—.

Српско-Американска Банка. — У

недељу 8. овм. био је редован годишњи збор акционара ове банке која има тесне везе са нашим емигрантима у Америци. Зато је интересантан њен извештај који се односи на улоге на штедњу.

Крајем 1923. стање улога износило је 26,6 милиона динара. Међутим, на дан 31. децембра 1924. сума улога на штедњу износила је 21,8 милиона. Значи да су се улози *смањили* за близу пет милиона динара. Банка ту појаву овако објашњава:

„Око педесет улагача, Срба из Америке, повратили су се у отаџбину, подigli своје улоге од Банке и купили земљу у Банату, Бачкој, Срему, Босни и Јужној Србији. Тамо су се настанили и почели свој нов живот у кругу својих породица са изгледом на одличан успех у раду.

Највише подигнутих улога од Банке употребили су наши улагачи и акционари у Америци за уплату банчних акција, које су уписали као стари акционари приликом повишења банчиног капитала.“

Капитал ове банке износи сада 25 милиона динара. Чиста добит је 2,354.200 динара. Акционари добијају на име дивиденде 10 од сто.

ЧИНОВНИК самосталан с вишегодишњом праксом у банци и фабрици, диплом. експортни академичар, знаде српски, немачки, француски, а прилично италијански и чешки, тражи стално место у великом предузећу. Писати администрацији под „Енергичан“.

КЊИЖЕВНИ ОГЛАС

ОДЛУКЕ СТРУЧЊАКА О РЕПАРАЦИЈАМА

ИЗВЕШТАЈИ ДОВЕСА И МК. КЕНА СА ПРИЛОШЦИМА

Слог редигован по оригиналном тексту.

Превео и предговор написао

Д-р Владимир Д. Ђорђевић

Цена 25. дин.

Издавачка књижара „Време“

**HRVATSKO-SLAVONSKA ZEMALJSKA
HIPOTEKARNA BANKA**

ZRINJSKI TRG 7. — ZAGREB — ZRINJSKI TRG 7.

Podružnica: Osijek, Ugao Trg
Kralja Petra broj 8 i Štrosmaje-
rove ulice broj 1.

Osnovana god. 1892. — Uplaćena
dionička glavnica Din. 60,000.000.
Pričuve Din. 23,000.000.

BANKOVNI ODIO.

Inostrani Odio koji pru-
ža osobite polakšice našim iselje-
nicima u Sjevernoj i Južnoj Ame-
rici, kao i u svim drugim preko-
morskim krajevima.

Devizni Odio kupuje i
prodaje uz najpovoljnije uvjete de-
vize i valute, te izvršuje do-
znaku istih u sve države najbrže.

OVLAŠTENI HIPOTEKARNI ODIO

Podijeljuje hipotekarne i amortizacione zajmove na
nekretnine. — Izdaje 4 $\frac{1}{2}$ % založnice koje
uživaju pupilarnu sigurnost i jamčevnu sposobnost.

:-: UKAMAĆUJE ULOŠKE NAJPOVOLJNIJE. :-:

Бр. 5.

3—12

Власник за Друштво, Председник
Милић Радовановић
Јованова, 77

Одговорни уредник
Никола Станаревић
Цар Урошева ул. 17

НАРОДНА БАНКА

КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Позивају се уписници нових акција Народне Банке да на основи Закона и Статута банчаних (чл. 7. Закона, чл. XVIa његових прелазних наређења и чл. 7. Статута) најдаље до 30. априла 1925. положе IV уплату у 576.— динара по акцији.

При полагању ове IV уплате има се поднети стална признаница о положеној I, II и III уплати.

Уплату ће примати: у Београду банчино Заложно Одељење, а у унутрашњости банчини филијали: у Бањој Луци, Битољу, Вараждину, Вел. Бечкереку, Вршцу, Загребу, Љубљани, Марибору, Мостару, Нишу, Новом Саду, Осиеку, Панчеву, Сарајеву, Скопљу, Сплиту, Суботици, Цетињу и Шапцу.

Скреће се пажња на чл. 8. Статута банчаних, који гласи:

„Сваки уписник-акционар дужан је да положи уплату тачно на рокове које обзнани Управа.

„Ко не положи уплату у одређеном року, дужан ће бити да на задоцњену уплату плати 8% интереса од дана када је требало извршити уплату па до дана извршења уплате.

„Ако уписник-акционар и поред обновљеног позива у „Службеним Новинама“ не положи уплату ни кроз два месеца од дана поновљеног позива, онда он без икаквога даљег суђења губи право на све суме које је Банци на своју акцију већ уплатио.

„Управа ће банчина ту акцију прогласити да не важи, на њено место издати и продати другу, а оне већ уплаћене суме узеће као ванредни приход у Резервни Фонд“.

Бр. 137.791

27. децембра 1924. годн.,

Београд.

УПРАВА

НАРОДНЕ БАНКЕ

Година и библиографски број	А		Курсовна вредност и куповна моћ круне	
	1% од примана	Примања од пореза на имање и капитала	Вредност круне у % према предратном паритету за долар, по просечним месечним курсевима круне у Њу-Јорку	Кретање цена на велико по индексу према предратном нивоу цена, примљених за 100
2	13	14	15	
31-X	39.4	—	9.87%	500
33	134.1	—	11.58%	—
	48.4	157.9	5.72%	1.542
30-	87.2	420.5	6.92%	1.270
31-)	56.9	693.3	6.10%	1.676
30-	30.7	1.399.5	9.50%	1.465
31-	48.5	1.797.0	16.30%	1.018
31-)	90.6	2.024.2	15.33%	1.004
31-)	14.3	2.452.1	14.65%	1.032
30-)	36.1	2.818.8	14.77%	969
30-)	86.3	3.065.0	14.78%	974
31-)	26.9	3.373.8	14.46%	991
31-)	86.9	3.695.7	14.32%	1.022
30-)	63.9	3.742.0	14.50%	965
30-)	45.7	3.869.5	14.77%	1.008
15-)	38.6	3.965.7	14.83 (XI)	1.020 (X)
31-)	27.8	4.072.4	14.92 (XII)	1.031 (XI)

